

British Embassy
Panama

ZAKOBU BEDEA ANĒNBARI BUA WUĒRĀRĀ ITEA JŪĀNA KĪRĀ TĀNOĀ:

Kaba panua wūērārā Jūānaba kaba
Λtāā wūānīrā krīndjada kīrā tānoa
nΛmu bērā

**ZAKOBU BEDEA
ANĚNBARI BUA WUĚRĀRĀ
ITEA JŮĀNA KĪRĀ TĀNOĀ:**

**Kaba panua wũěrĀrĀ JũĀnaba kaba
AtĀĀ wũĀnĪrĀ krĭndjada kĪrĀ tĀnoa
nĀmu bĕrĀ**

BARABEZIA

**MARZO JEDEKODE POARA BAZIA 2022DE, ZAKOBU BEDEA ANĒNBARI BUDA WUĒRĀRĀ JYĀNĀ KĪRĀ TĀNOĀ
BUDA PANAMANE VIDA: KABA PANUA WYĒRĀRĀ JYĀNABA KABA ATĀĀ WYĀNIRĀ KRĪNDJADA KĪRĀ AWUARA
BU BĒRĀ**

Dji kaba edebarira PNUD debema panamanē barbarida

María del Carmen Sacasa

Dji kaba edebarira PNUD debema idjaba ānbaa buda panamanē

Aleida Ferreyra

BuradrA panuda PNUD

Patricia Pérez Prieto, jipa bua idjira nē kaba oimāarā akubararia jari bedea jipaa jarabada māa, nēkai baida idjaba jūānada bara bērā jūmarā itea

María Fernández Trueba, idjira boro katAbua nāngu aba akAi kārēā.

Rosa Lucía Peña Castillo, dji jure barida krīndjade eropanu odi karēā, ara nāngude biara akAdida, nē kai baida idjaba jūānada jūmārā itea

Shuangqing Li, kabai karēā buda, nāngude biara akudida, nēkai baida idjaba jūāna jūmārā itea

Yanna Blanquicet, nānguba jūmā nē obudara bA erobaya idjba parata debemada akubua, nāngude biara akudida, nēkai baida idjaba jūāna jūmārā itea

Dji borora Britanico druaade bemada panamanē bua

Timothy Stew

Ēmberārāda idjaba jAre panūda Britanica drua debemada panamanē

Marta Acosta, jipa bua jūmārā karebai kārēā – dji boroda nē oida bumāa aramāngu kīrāka buda dji parataba akubarira Eliecer Lu, biara kaba buda jūwā diabude

Dji krīndja odade jurApanuda Naciones Unidaba dji Nokodea wāīra, kaba panūda Naciones Unidaba obuda zāwuāburu djoburia wua odāēda idji abarikame ededida jūmārāba kabada mārēa zāwuā bubada, nāngu ewuari kīrā awuara bura. Trajapanūda dadji kaba beamē nokodea wuābida idjaba ānbaa bea 170 drua āī bemada karebadi kārēā buradrurāba biara odida idjaba biara druaida bea ēmberārā itea nāngu ējuāne nūmu. Poyadida bua bedeadā wuareara jara panūberā nāngude www.pa.undp.org nokodea wuāīda panūa zapanūrāmē @PNUDPanama. Jari dauba akudara, Nē zokaara idjaba dji jara panūnēba bedeara buzidada nāngu opedadade unūbidaēa kīrā panāna kīrāka dji Anta nAmurā ara māwā bezia PNUD idjabari nāmā bema kīrāka bezida jūmārāba māngude duana bada bērā.

Ewuari opedadada

Marzo jedeko 2022

Dji odaba buzida

Graphic Solutions

Copyright: ©PNUD – opanuda kirā tānoā krīndjara Naciones Unidaba biara beada mārēā– Panamānē. Nāngude Jumā bua dadji jAānarā.

EDAKOBUA:

1. ZAKOBU ANĚNBARIBU BEDEA WUĚRĀRĀ JŪANA KĪRĀ TĀNTOA NUMUDA.....	7
AKUBIDIA	7
AnkArΛ bedea jara pedada ĘmberĀrĀ pArυ debema	8
2. NĀNGU BEDEA JARA PANABA WUĚRĀRĀDA BORO KATU BUDADA ĩJĀ BIDAPEDA BEDEA ANĚN BARIBU AKABI DAPEDA IDJABA BIARA KABADA PEDA NOKODEA EDEBUDADA DJI BEDEADA KĪRĀ TĀNOĀ BABĚRĀ WUAYADAĚĀ EDA WUĀNĪDA ĘMBĚRĀ WUĚRĀRĀ BEDEA JARA PUNUDA JIPA ŪRĪ PANŪ NĚBA.....	9
Diabuda bedeara idjaba boro katAbi buda wuĚrĀrĀda	9
kabaara edebua idjaba babarida krĭndja tĀnoĀ ěmberĀ wuĚrĀ itea	10
AnkurAbā iduaribi dakata ěmberĀ wuĚrada eda baida bubĚra nokŃdea edebarida kĪrĀ tĀnoĀ.....	11
3. KABA KOBUA ĘMBERĀ WUĚRĀRĀ KAKUA JĀĀNA BARA BEADA KĪRĀ TĀNOA BUA.....	13
ĘmberĀrĀ pArυdema kakua jĀĀnĀrĀ Āndjideda abari dji jĀĀnĀrĀ	13
ZĀngΛDa WUĚRĀRĀNĚ KAKUA JĀĀNĀ KĪRĀ TĀNŃA BARA PANΛ?	15
Bedeadima ĘMBERĀ WŪĚrĀrĀ KAKUA JĀĀNA KĪRĀ TĀNŃA bΛ deBEMADA.....	16
4. ZAKOBL BEDEADE EDA JUMA EROBUDA ZĀWĀ ĩrArĪDA DRΛA JUMA KAKUA JĀĀNABA KĪRĀ TĀNŃA KRĭNDJADA EROBUDA ĘMBERĀRĀ PARURĀ ITEA IDJABA ĘMBERĀ WUĚRĀRĀ BARA.....	18
ĵKĀRĚDA JARABΛ BEDEA ANĚN BARIBUDE KĪRĀ TĀNŃA BΛ PANAMANEHEMA?.....	18
KABADIMA ZĀwĀ KĪrĀ AWARA OZIDADA BEDEADA EDA BΛDADE PĀPĀrĀ BAIDA PANAMANEHEMA.....	19
Bedeadia aněnbari bΛde jarabΛ 184 djŃn bukuabada kĪra tĀnŃa	21
Bedeā jĀnĀ idjaba odida krĭdjade eropanΛda nĀŃ drΛade juma ĘmberĀrĀ pArυde	21
Ley de Comarcas	21
KRĭNDJA TĀNŃA EDA BARADA ODIDA ĘMBERĀRĀ PARU BIO BIA BUA EDEDIDA ΛNTA WARIDIBĚRĀ.....	22
Dji jĀrebada de nĀngu drΛa juma kΛda ěnza diapanΛda jĀĀna kĪrĀ tĀnŃa ĘmberĀrĀ pArυ idjaba wuĚrĀrĀ Panamá debema	23
dji jĀrebari de bororĀ AntΛ kĪrĀ tĀnŃa nΛměada – edabada debema	23
jĀrebari AntΛ kĪrĀ tĀnŃa nΛměada – ĘMBERĀRĀ PARU KABA EDEBARI	23
jĀrebari deda jĀĀna kĪrĀ tĀnŃa nΛměada idjaba wuĚrĀrĀ neda	24
JĀrebada de trajabea ĘmberĀrĀ pArυ bedea barabea akubada.....	25
BIBLIOGRAFĪA.....	27

Bia jaradida bua

Nāngu nēnbAruadera eda barada kirātānoa nēē oira Naciones Unidaba nān Panamānē bariburu biara bua akubidita idjaba bia jaradita māgurāa ēmberārā zabu krindjra poya odaēba kazidaa zakobu bedea anēn bari numuda. Bedea bia aba jipa jaradida bua adji krindjaba kareba pedada bari nāngudera āndjira panazidad Dialys Erhman, Omayra Casamá, Paula Ortega, Sara Omi idjaba Yanel Venado, ara bari kirāka bazida Marbelina Oller Viceministerio debemada Ēmbērārā PArū akubarida idjaba Rubiela Barnett Asamblea Nacional debemada idji boroba jarada bērā nāngu bedea anēn baribu jAni kārēa, nānguba eda wuābizia wuērārā bedeada zakobu bedea deba anēbari numu neba.

Idjaba bia jaraida buda JArebada De krindja kirā tāntoa edabada maa kareba pedada bari panazidada mama Maria Luisa Olmos INAMU nebema, Adriana Esther Aleman JArebada De Ministerio de Gobierno neda; Erika Jimenez JArebada De Tribunal Electoral debema; Eveline Arboleda Arebada De fiscalía general Electoral debema idjaba Nancy Quintero JArebada De Defensoría PArū debema.

Idjaba, aba bezia, bia jaraida ara dadji abarikarā Dayanara Salazar ONU wuērārā nēbeda idjaba Rosina Perez krindja kirā tāntoa Naciones Unidaba obuda Panamānē.

Dji boro bedea jarada Reino Unido drua debemaba

S.E. Tim Stew.

Zakobu bedea Anēnbari buda nangu bedede edebuda nokodea PNUDdeme

Embajada Británica kirifane bubērā zakobu bedeara nāngu Panamānē āndjia karebadida nāngu krīndja māuba nokodea ededida Naciones Unidame (PNUD) nāwuēna nāngu krīndjara jArubua biara Wuērārāda Anta nApenēna mārēā āndji jūānada bio kaba panānī bērā. Kaba panūa nān bedeara nūmūda odjazida dji krindjara abarika unubi dapeda ānbaa dji bedea dapeda nokodea wuāni nāena bio akuzidada jiru abaude Wuērārāda Anta krindjade wuaridia nāngu Panamānē.

Reino Unido druaba kababuda nāngurā ēmbērā wuērārāda, ējuānē jūmā, djuburia obadada dji bara beaba ara jāwuā onunapeda āndjia biēē obadada umakīrāba idjaba AntA panAba, dadjida adjia kadjirua unubadada dadji djio karēa dadji bedea karēa dadji ānkorēba ara māwuā bezida mān kārēā ān budapeda kadjirua ame badada. Māngu bedea jipa oi karēārā, ReinoUnidoba karebazida bedea odade māngura jara badada Declaración de las Naciones dadjirā ēmbērārā pAru kakuade jAānada ero bamarēa, dadji bedeara jīnguara bapeda wuarizida dji wauibua bea kīrāka biara zokai panānī bērā āndji bedea numēā māa jarabadada Naciones Unidaba ewari zida kīrā awuara buda akubarida jarabuda Cambio Climático COP26 mananē, noviembre jedekode poara bazia 2021da, idjaba bia kobezida bedeara nāngu Convenciónba jarabuda aña budida māngu bedea kadjiruara jumaña djuburi obari bera ēmbērā wuērārāda.

Pārā nūmūpeda, bio bia bazia wuērārāa jaraida āndjii krīndja bupedada bari nāngu bedeara biara kobezida odadeba nokodaa ededia nān krīndja. KAda ēnza ozidada barā itea māngudeba barārā poya bedezidada, krīndjada amenā peda idjaba kīrā panānāda wuērārā kīrāka pAru debema rāba obuda bērā Embajada Británica iteara bio bia bazida barāmē ānbaa oira. Kabazida mu juwa budaba nāngu krindja opedadaba unubi panuā opedada wuērārā itea pArurānē bema itea, wuaya kuza jarabuda bio bia bura dji jure numunē ānbaa opedada berā māngude panānapeda djīa wuānida māmabe fuēnē wuānī kārēā bio akudida dji biēē numēada anī wuāida biēē kedeā māa parata nēē māa wuērārāda māa kedeā barida.

JAāña mua nāngu bedeba anēnbari numuda kirā tāntoa buberā idjira bia buda anēn baribu kārēā idjaba biara eda wuānida wērārāda, pArudeme dajadare bemāmē jumā.

Tim Stew

Británico boroda Panamānē bēma rāwuānī bērā

Bedea diada Nāngu Anēnbaribu krīndjda Kīrã tãntoa eda ErobΛda Naciones Unidaba Anta Waribipeda Nokodea Edeida

Wuērārãba bupanuda krīndjara wuaridi kārēã ara āndji ējuanē panabada mää idjaba kēnzaa bedeara nēã māngu iteara, mää mīna, ēmberã Wuērã bërã wuadibida māmã bΛnΛmuda ūnbēã djubiria obada aba nēnēã kirubērã ēmberã Wuērã bërã idjaba wuērã bërã.

Nāngūde odjabuda opedadade kakua jūānara kīrã tãntoa barada. Okaba bapeda,krīndja kīrã tãntoa buda edebua wuērārã druanānã mārēã ara māngudē buda kabada kīria pānūburu ūmākīrã kañabara edaare buda. Dji bedea obada mää wuērārã nēã kade babarida dadjirã eda idjaba daja daare bida nēã kade babarida, mānguburu unubi dakata kārēda nēã pānūda idjaba kārēnē bakīrīã buda krīndjda kīrã tãntoa barade baida bua. Mānguda nēã bërã babarida ādjirã eda iduaribi daka bërã poya wūāna kada Λnta, āndji neko arada bara bea, āndjira wuadibida nānēã bema kirāka waga eropanūda, āndjira wuadibida djuburia obadada, jaradia badada nēã bërã ara māngude beada bedeara.

Mān bedea okari pānūra Naciones Unidaba wuaribidi karēãda (PNUD) mērãba idjaba Embajada Britānicamē nāma Panamānē nāngu krindjada oenē budada idjaba jūābuda ēmbērã Wuērāda biara karebaida jipa oida nokodea wūāna mārēã. Nāngu bedea jarapanū nēba kadapeda kīrã tãntoa bubērã dji jūānada, bari buru wuērādrū nāmārã baida buda idji nē oda bari oda jari numē buruda, idji duba āi bu wūāida wuadibida biēē beada eda akudida idjaba kīrāndua kedea bari mää.

Ara PNUD nēba jūānīda bua nāngu ānēn baribude idjaba zāwuā buru odida bedea bura dru odapeda idjaba zāwuā buru biēē nūmēãda āi bu wūānīda bara bërã ēmbērã Wuērārāda iduaribi dakata eda panānīda bedea junpanu mää āndjira eda, dajadare jūmää ara māngu kīrāka āndjira edare bida iduaribi dakata.

María del Carmen Sacasa

Nāma bēma boro jipa akubarida nāngu bedea aba Naciones Unidaba wuaribu unī kārēã

1

ZAKOBU ANĒNBARIBU BEDEA WUĒRĀRĀ JŪANA KĪRĀ TĀNTOA NUMUDA

AKUBIDIA

Nāngu bedea eda Naciones Unidaba wuaribi buda (PNUD) mērāba ānbaa idjaba Embajada Británicamē Panamá zida buda āndjia okarī panūda **“Zakobura anēn bari buda dji jĀnāba kīrā tānoa bukarēā wuērārā itea. Kaba panuda jĀnāba diabuda bedeara jipa ededa marea idjaba eda bamārēā krīndjada num0 bērā”**, nāngu krīndja eda opanūnē “biara adja wuada zawu buru odida tñjānamarea, idjaba kaba ededapeda jipara odida wuērārā eda pananida”. Nān krīndjaba jurubua biara kaba edeida nokodea ěmberā wuērārāmē eda panūnē bedea jipa ūrī panūnē āndji kakua jūānāda kīrā tānoā buda.

Nāngude panūda uazumā jurebada dera ānba druānuda: bua Instituto Nacional wuērārānē (INAMU), bua Tribunal Electoral Panamáne bema (TE), bua Fiscalía Juma borora edabada maa(FGE), bua Ministerio de Gobiernoda(MINGOB), bua Viceministerio Ĕmberārā akubarida idjaba bua pōru jūānā akubarida.

Nāngu bedea anēn bari nūmu odikārēārā wuērārāda nokodea kaba ede badaba trūnzidada āndjia pārā kobu damārēā dji bedea eda buda, abari kīrāka panāzida dji jurebada deda ānbaa abari bedea ede panūbērā. Nāngu kĀda ěnza ababe bāē bazida anēn bari numū bedea pārā nīda idjaba kīrīā panazidada wuērārā panamanē bema bedeada urīnīda.

Jūāpanūda nān krīndja odade erobaida boro katĀ bĀrude nokodea bia wūāna mārēā wuērārā dji jĀre numu krīndjada kaba jara panūda, idjaba panazidada dewuarĀ dji jurebadada ěmberā wuērārāda jūmā.

“Wuērārāba nāngu bedeara anēn baribu eropanānīda āndji tea mānguba biara wuayaē jida dapeda owuānīda māuba biara eda panānīda idjaba biara jara wuānīda karēda nēēda, karēda kīrīā panu odira, zāwuāburu nēka baida, zāwuāburu baradi, zāwuāburu druānu ějuānē.”
(jura wuērāba jarada)

anēn bari bu bedeada dji jĀnāda kīrā tāntoa buda wuērārā itea

Nān bedea anēnbari bura wuērārāba jara nīnbadida bua idjira dewuarau wērārāa kaba panānā mārēā krīndjada biara kaba eda dapeda idjaba zareara baida nokodea wuā burude, wuai buara oikarēārā, biara jaradida eda panānīda wūārā bērā idjaba bubērā dji bedera kīrāpe jara wuāida kakua jūānarā kīrā tānoa bubērā jara wuāida.

Dji krīndja:

- Kaba diabarida eroba mārēā dji bedeara mān bunumĀ neba jūmārāda kaba jīrūnīda nāngu druade idjaba drua āña beada ara nāngu bedeada wuērārāda kakua jūānī kārēā idjaba pāpārā nūmē mārēā ěmberā wūērā kārēā
- Biara jaraida buda krīndja bio jurĀdapeda zāwuā buru kaba dapeda nokodea tñjā bidapeda edadida wuērārāba idjaba jipa kīrīā buda, eda panā nīrā wuērārāda mān anēn baribu bedeade.

Jāngu anēn baribura Anbea buda:

Dji nāārā kobuda jara panūā “Dji boro bapeda boro katuida eda nūmāida kīrā tānoā bedea barade eda panūda wēūrārā nēda”, Māngude Anta bepeda biara nūmēzida bedeada biara eda zenū māmārēā wuērārā biara nokodea wuānīda. Kīrīndjada wauri buda māngudeba nokodea kabara edeibērā idjaba boro katāi bērā, dji bunumā nēba kaba jara beira nokoare idjaba biara eda baida kīrā tānoā bubērā jara panūā Ankuru bedea djujuria obarida māūba wūābi kada nokodea idjia kīrīabu kīrāka wuābi kada idji kīrīndja ode kakua jūānāba jara buda abarika baida djarāmē

Dji umē bemanē, “Kaba erobuda wuērārāda kakua jūānā bara beada kīrā tānoā buda”, mān are buda idjaba wuaribuda ēmbērārā pArū kakaude jūānā bara beada, wuērārā bida bari buru jipa jarabuda ēmbērā wēūrārā nēda, māmārā eda nūmūda ara dji bedea opedada kīrāka kAda ēnza bedeada jūnzidada drua āña.

Jēndare buba, ūnbea ededa nūmūda “Nān anēnbari nūmūnē jūmā bua kaba jīrū nīrā jArēbada deda jūmā panūā māngurāba bedea diazidaa kakua jūānā barabea kabadidaa kīrā tānoā bapeda ēmbērārā pArū iteaā ara bari kīrāka

wuērārā zida”, nāngude jipa jarabuda anēnbari nūmūnē eda jūmā buda idjaba jArēbada dera jūmā māngurāba jarapanuda zāwuā ededida kakua jūānā kīrā tānoā beada. Akubidida dji nāwūēnā bedea jīrArē odara nāngu anēn baribu bedea jūmā dji boro edabada debemada(2020) abarika numāi kārēārā akubaida bua, dji bedea jara panūda māngu Ley 184de jarabuda djōn bArūa numē barida eda wuānī kārēā kīrā tānoā bubērā dji kīrīndjada, ara mān kīrāka beada dajadare bema bedea jīrArēbada debema wuaga panūda mān anēn bari nūmu bedeaba jarabuda wuērārā kakua jūānā bara buda kīrā tānoā buda idjaba ēmbērārā pArurā zida. Awuara, jara panūda nāwūēnā bemāda jArēbada derāba ero panūda āndji zobabarida nāngu bedea bia errebari ededida biade traja dibērā nāngu druade.

Nāngu anēn bari bura wuadibida bedea ara eda bariburu jaraira biada kaba damārēā, bedea kīrā tānoā djibidira nēā bua mān jarai kārēārā, nāngu bara aba jarabua zāwūā panānīda panūda, bari bArū idjira ozidada nāngude kīrīndjada errebari bude wūānīda nokodea kaba dapeda kakua jūānā eropanu kīrā tānoā buda, mān are idjira trAnbuda biara kīrīndjada kabadida zānumurā jarabuda kakua jūānā bara buba, mān kīrīndja bia odada, erobuda iduaribi kada jara nīnba mārēā pArūza.

ANKARA BEDEA JARA PEDADA ĒMBERĀRĀ PARU DEBEMA ^{1 2}

<p>America Latinada idjaba Caribeda:</p> <p>Ēmbērārā pArūba eropanuda māngu kīrākara jūē bododada dji ēmberārāda wuāibua 50 millones, arabaria nāngu ēnjūane purruga 10% pArudeda.</p>	<p>America Latinada idjaba Caribeda:</p> <p>Mān kīrāka 59% da panūda ēmberā wuērārāda pArurāne, āndjidada mawā erobuda 26,5 millones ēmberā wuērārāda.</p>	<p>America Latinada idjaba Caribeda:</p> <p>Jāngu poade bazida 2019, panazidada 11 dji ēmberā wuērārāda āndjida dji bororā bazida dji jure panazidada āndji druade mānne pazidada Perúda, Panamāda, Ecuadorda, Guatemalada, Hondurada y Brasilda.</p>
<p>Panamánē:</p> <p>Māngu kīrāka buda 4.2 millones panameño rāda idjaba panameñada, Māgua jarapanua juadja zidade 2010, bazida 12.3%, jāngura 411,592 ēmberā bazida kaba panuda āndjira juwa zuma ume nāngu drua debemada. Māngudebada 49.7% wuērārāda idjaba 50.3% umakīrāda.</p>	<p>Panamánē:</p> <p>Dji pArū waibuara bura ngāberā neda erobuda idji ēmberārāda 260,058 ēmberārā; Bribirāda edaara panuda 1,068 āndji ēmberārā juadja zidade (censo 2010).</p>	<p>Panamánē:</p> <p>Panūda wuazuma abaa peda ume ēmberārā ējūāda, eda panūda wuazuma aba comarcarāda, ara mānne bea drua āi bepedada, idjaba āi bepedada ānba dji jArēduanūda ara māngu kīrāka nāēna bema ējuā, māngurāba wuaga eropanuā 24% ējuāne jūmā.</p>

1. https://www.pa.undp.org/content/panama/es/home/library/democratic_governance/diagnostico_situacion_mujeres_indigenas_panama.html
2. Datos de la Republica de Panamá basados en el Censo 2010.

2

NĀNGU BEDEA JARA PANΛBA WUĒRĀRĀDA BORO
KATU BUDADA ĨJĀ BIDAPEDA BEDEA ANĒN BARIBU
AKΛBI DAPEDA IDJABA BIARA KABADA PEDA
NOKODEA EDEBUDADA DJI BEDEADA KĪRĀ TĀNOĀ
BABĒRĀ WUAYADAĒĀ EDA WUĀNĪDA ĔMBĒRĀ
WUĒRĀRĀ BEDEA JARA PUNUDA JIPA ŪRĪ PANŪ NĒBA

DIABUDA BEDEARA IDJABA BORO KATΛBI BUDA WUĒRĀRĀDA

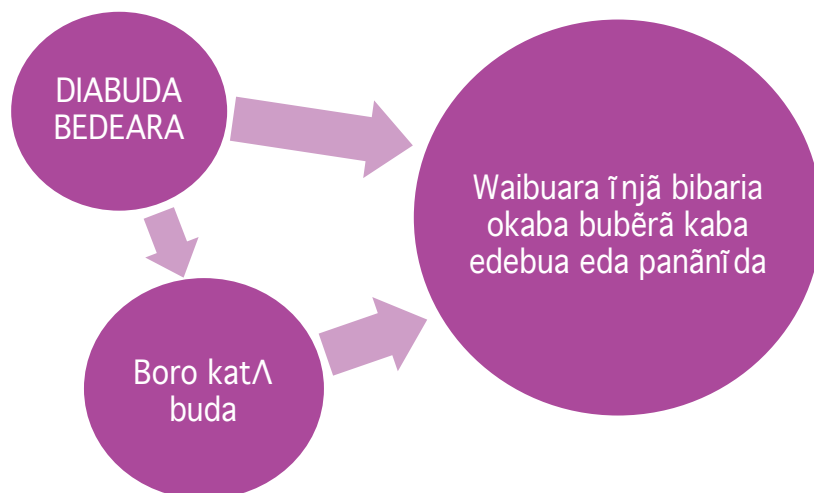
Bedeā diabu deba ĕmberĀrĀ jarabuda eda biara zedidida nĀngude numu bĒrĀ bariduada aku panuda idjaba jŪnĪda bua jemĕnĕrĀ dewuarĀrĀ kakua juĀna zida. Ara pidjia, pΛrurĀrĀ panĀbadada nĕĀ dude tΛmu beba dada Āndji mĀa bΛru bedeara jŪĕbi dakata tΛmu amebada bĒrĀ, idjaba nĀngudera wuĕrĀrĀ jarai nĕĀ kĪrubĕrĀ tΛmu bepanuda. WuĀrĀ baiburu dji bedea jarapanurĀ wuĕrĀrĀda krĪndja kĪrĀ awuara bude nokodea biara wuĀnĪda panua, dji ĕmberĀrĀmĕ idjaba dji pΛrumĕ.

Bedeada eda burude:

- MĀnrĀ wuĕrĀrĀ eda wuĀbudade bedea ode diabarida krĪndja biada zĀwuĀ jaraida pĀnpĀrĀ nŪmĕ mĀrĕĀ,
- Diabuda wuĕrĀrĀ kabara jĕmĕ nĕnĪda jŪmĀ idji kakua jŪĀnada,

“NĀngu krĪndjada biara idjaba auuara bamĀrĕĀ jŪĀnada kĪrĀ tĀnoĀ bubĕrĀ, idjaba wuĕrĀrĀ kĪrĀka abarika dji kĪrĪĀnĕ idjaba dji kabadida, nĀarĀ wuĕrĀ kĪrĀka budji duba akŪida kĀrĕĀ kĀrĕĀ, dadjirĀ buru wuaga panŪda krĪndjada, dji nĕ jara diabari, krĪndja dia barida, mĀngura jŪmĀ. Bariburu wuĕrĀrĀ eda nĀarĀ zareadida bua, zarea dapeda wuĕrĀ kĪrĀka nĀngura krĪndja kĪrĀ tĀnoĀ bubĕrĀ nĀn ĕjŪĀnĕ jŪmĀ eda wuĀnĪda.” (nokodea kaba edebari ĕmberĀ wuĕrĀba jarada)

- Kareba buda wuĕrĀrĀda biara eda wuĀnĪda kΛda ĕnza nŪmunĕ jŪmĀrĀda mĀmĀ druĀnu bĒrĀ,
- NĀngudeba jaraida bua dji borŕrĀda Λntu bea idjaba jurebada de kĀrĕda obada dadjirĀ paratamĕ jĀnkua nĕnbuara nŪmŪbĕrĀ jaradida bua eda wuĀmĀrĕĀ,

- Nāngu krīndjada edara edeida bua abarika wuērāda ūmākīrāmē māmārā panānīda bubērā idjaba karebaida wuērārā nēkai panūnē mān miza boro biara katΛ wuāīda.

Poya kara bedeāī ēnbua wuērārāda āndji nēkaba bari jipara owāīda, ēmberā wuērārā māngude eda panu ēra, mān bedea jara ēne wuērārā **āndji duba nokodea wuānīda āndji bia kārēā.**

Māmābe bezia “idji duba kaba obua” wuērārāda boro katΛ panūda nokodea wuānībera, dji krīndjada abarika numaida idjaba jumara karea, māngura djān wuedapeda Conferencia Mundial manānē wuērārāne bazida Naciones Unidaba jarazida Beijing manānē (1995) auduara nume buruda eda wuērārā ode bedea jūnpanunē abarika numāī bērā.

Dji ora boro katūi kārēā buda, wuērārā itea, māngura bedeadā māā numūda ūmākīrā krīndjara nāēna bemā zeza drōārāba jaradia pedada kīrāka aku panuda zāwuā bΛru kīrā awuara odida māngu krīndja kadjirua opanūda kabada ēbērā dji bedeadā djubiria dejānē obarida. kaba unubi buda zāwuā idjira nē obarida jūmārāmē māuba ora jipaara bΛ ēā abarika nūmuā ūmākīrātea idjaba wuērārā itea nāārā bemānē idjaba jēndare bida abarida jumārā itea kīrā awura bΛ ēā. Kaba kobu bērā poya oida kīrā awuara dogobaria krīndjada ēmbērārā kaba-kaba mān kīrāka pΛru beade, āndjirā panabada kīrāka, nāēnā bemāne kārēda barabazida dadjirā eda idjaba zāmā bΛru biara djuburiara opanūda bume, bΛ ēmberārāmē, pΛrumē, bΛ druade aba, drua juma idjaba nāngu ējuānē jūmā³.

Bio bia bua ēmberā wuērārāba edadida bedea āndji kakua jūānā kabadida biara āndji duba nokodaa wuānīda panūrā idjaba kaba baida kīrā tānoā buda bia baira, nānguba biara

wuābida nokodea idjaba wuayaē eda baida bedea jūnbudade.

Dji poya kobeida, māngude, krīndja bia edapeda iduba poyaida idjaba wuērārāba ero panūda jumārāba mānguba kīrā awuara unūbi buda mānne jumārāda bia panānībērā dadjira panū kīrāka jāngubΛru diabuda idjaba iduaribi kada jōbira dadjirāda māngΛburu djōnpanūda nāngumē.

Wuērāba poya kobeira bedea barabuda:

Mān krīndja jidapeda āī bubarida djarā juwara jūābaēda idjaba āndjiduba wuānīda panūbērā nokodea (“idjiduba poya kobearida”).a

āndji jūrebarida kaba edebuda adjida bio bia panana marea idjaba wuari edeida kiria panu kiraka (“poyaida mānguba”).

Wāīda bua akude kārēda māwuā bud idjaba kārēda erobuda idjaba kīrā awuara biara bedea druadida, kakua jūmā bua ara mānguba de jΛrebadaba juēe bidakada biēē opanūbērā iduaribi dakada (“poyaida mān kārēā”).

KABAARA EDEBUEA IDJABA BABARIDA KRĪNDJA TĀNOĀ ĒMBERĀ WUĒRĀ ITEA

Ēmbērārā pΛrurā itea, māmā eda bai kārēārā dji krīndjada kīrā ume numu badada: āndji de jurebada māā krīndja tānoā bubera idjaba ara āndji nekabada, ara māngu kīrāka buda ēmbērārā de jurebada jūmā. Mānne baiburū, krīndja kīrā tānoā jara budade kakua jūānā, jamārē kārēra, jara panūda bedea bubada māā dji akūpanū māā idjaba eropanū bērā kaba jīrūnīda; bari bΛru, dewaraba, idji kakua jūānā jarabuda jūmārā bida māmārā krīndja tānoā bapeda kΛda ēnza ewara buda, ēmbērārā ējūā audΛ beada, idjaba nāngurāba de jurebada kānpuīarā nēda idjaba akupanūda abarika jūmā⁴.

3. <http://parlatino.org/pdf/comisiones/pueblos-indigenas/exposiciones/xii-participacion-mujeres-indigenas-guatemala-20-may-2010.pdf>

4. https://www.pa.undp.org/content/panama/es/home/library/democratic_governance/diagnostico_situacion_mujeres_indigenas_panama.html

Ĕmberā wuērārāba poya budada māuba bio bia buda waribi budabērā ara āndji ējūānē krīndja dia panūnē biara Anta wuānada māngura bea ēda, Ĕmberā wuērārāba idjaba wuarrārā Arabema abarika juwa dia panūda dadjirā deda biara numēida Ĕmberārā itea ara panābada kīrāka, nekaba, krīndja nāēnā bemā jūmā idjaba kakua zokea nūmū jūmā wagaida dadji djanba ara māngu kīrāka dewarānē zida wagadida jēndare panū itea.

Ĕmberā wuērārā āndjida naārā nako panānīda dji ode bedeada jara panū bērā, kaba budabērā eda panānīda bubērā ewaara idjaba kaita baida bua bariburu idjaba bedea kobaida bua idji krīndja Arībi bua, māngu kīrāka bedea eda kobuida junbudade kĀda ēnza druanunē.

Ĕmberā wuērārā eda wānbudade kīrā tānoā bedebarida idji wān burumāā idjaba poyaida bura akubi barida, nāngude jarabua⁵:

- PArurānē bema De
- Wuērārā dji jĀrebada De
- Dji jurebada De nēkaba bibari idjaba dadji bia akĀbari
- Dji jūrebada nē udi kārēā
- Dji jurebada Ĕmberārā ode biēē nūmū jaradikarea
- Dji bedea jara niba bari pĀruza
- Dji borōrā AntĀ bea idjaba pĀruza bea
- KĀda ēnza trĀnbua
- Dji jurebari ijara panūnē akubari

Dji nokodea kaba ede bariba bia nĀmuda jarazidara idjia kaba bĀda idji duba bĀmīnā eda mauba kira tanoa jara waida juene wamarea idjaba poaya karebaida biara jipa bedea jarabude wuerara kakua juana jumarane, oida buda kabada mareaidjaba ededida nokodea kira awuara jumara karea, jarabua, eda wuanida juma kĀda ēnza krindja errebari bĀnumēa idjaba biara numaida kare baikarea biēē numeada papara nĀme mārēā⁶.

Kaba edebarida idjaba eda duāna barida bedea jĀka kārī panūnē baida buda krīndja awuara māmā jūmā nūmāīda: Ĕmberā wuērārā bedea jaradira bara panūda bari buru āndji druadera dji boro arada eropanūda māngurāba kaba edepanūda, ara mān kīrāka eda traja kedeada Lukurura panūda edadi kārēā idjaba eda buedida buda dewārārā krīndja zida okīrīa panūda bia pananī kārēā bērā mānguda wuērārāba jarapanūda pĀrurāā.

ANKURĀBA IDUARIBI DAKATA ĔMBERĀ WUĔRĀDA EDA BAIDA BUBĔRA NOKŌDEA EDEBARIDA KĪRĀ TĀNOĀ⁷

- Abarika nūmū ēda māuba unubi kada awuara panūbērā dji jemēnē jarabuda odida dji mawua dianumuba maa obi buberā āndji krindjadra jarabi buda eda udera wuērārā bari diabuda jūmārā māmā duanĀnē idjaba pĀrude eda buē bēra man obudade bida unubi panuda idjaba pĀru eda buda kababi badada, panūda dji bĀbada bedea dji jurebada debemada, karebaida dadji akubada zida maē bida dji boro duānū māā parata nēē māā vida akupanūda.
- Diguida bema zūgĀa dadji Ĕmberāda jara nīda zāwuā buru trajĀda āndjiza jede kaida wuērāmē idjaba ūmākīrāmē, nāēna bemanē bazida ūmākīrā jarabudade mānnē āndji bedeada dji Ĕmberārā jūmā nūmūda eda. Idjaba nē udara zĀgĀabuda trajĀra mēā dadji juaba opanū bērā.

5. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/4100/1/S2013792_es.pdf

6. https://www.iidh.ed.cr/iidh/media/1496/guia_capacitacion_mujeres-2009.pdf

7. https://www.pa.undp.org/content/panama/es/home/library/democratic_governance/diagnostico_situacion_mujeres_indigenas_panama.html

8. La palabra androcentrismo hace referencia a la visión del mundo y de las relaciones sociales centrada en el punto de vista masculino.

- Droabadada pΛrude eda, kãmpurĩãrã tãĩnã idjaba poya panũda bara bea bẽrã, umãkĩrãda biara, bari buru idjaba beada ara dadjirã wuẽrãrãda jãwuã panẽ badara, krĩndjade erobeada umãkĩrã nẽbẽrã ãndjidru duananĩda bedea kĩrã tãnoã obadade.
- Jãngu nẽneba idjaba paratada nẽẽnbudeba eda poya wuãnkada jemẽne, kĩrãpitara wuadi odakata kaiba karebadida unũ ebẽrã.
- Ara mãmãbe jũe buda bedea jΛĩ kãrẽãrã emberã wuẽrã nẽda: barai kãrẽã, pua djuburi, droãẽna krĩndja zãwũã bazida, kĩrĩãna kabazida, krĩndja nẽe kedea zida pΛru akΛdi kãrẽã idjaba ãndjide bẽrã mãn krĩndjada okĩrã budade opanũda.
- Nẽã wuadibida bedea jΛna wuẽrãrãda pΛrude eda daudja bedea kedea barida, ãndjida umãkĩrã kañaãbara ejũã nẽe kedea barida, bedeadida poyadakada kongreso pΛrude obudade¹⁰.
- Emberã wuẽrãrãda eda panũda daudja jũe beada pΛru zΛguara krĩndja kĩrã tãnoã bΛ kãrẽã eda baida idjaba kaba budadada zãwuã buda dji kĩrãmãã idjaba droapanũda akuda kĩrã nakamĩnã bia opanũrã kĩrã tãnoã barada dajadare purrugã mãã mĩnã tĩjã nakada.
- Mãn krĩndjada nẽene kĩrã tãnõa bida idjaba nẽobadara mãngura idjaba wuẽrãrãba kakũa jũãnã eropanũda tĩjanakada eda daudja pΛrude traja dΛde mãngu buru umãkĩrãba iduaribi dakata idjabari biara ijara nõma barida kĩrã tãnoã bubẽrã bedeadã¹¹.

9. https://www.pa.undp.org/content/panama/es/home/library/democratic_governance/diagnostico_situacion_mujeres_indigenas_panama.html

10. <http://chirapaq.org.pe/es/wp-content/uploads/sites/3/2021/03/Mujeres-Indigenas-de-Las-Américas-a-25-Anos-de-Beijing.pdf>

11. wuẽrãrã djuburia opanãbadara ãndji kakau areba eda panabada bẽrã jΛrubua idji kĩrãmãnĩda idjaba jũmãrãda ara bari bedeadẽ duanũda kadjirua odapeda, kakua pua ameida, wuẽrãbẽrã pootabudade wuaya kuza oburude mãne krĩndjade bĩeẽ beida, mãngΛ buru poya unibikada idji kakua jũãnã kĩrã tãnoã buda, emberãrã tãĩnã idjaba dajadare nõmẽa, eda juwa oburude dji boro baida, djupea bata wuepeda idjaba jarakua wuãĩda dji krĩndja ewara bua, ãmba numãzida mãn arare jΛrepanãĩda, idjaba bΛ bedea krĩndja diaira ebadada. Mãngu bedea ijarabadara obaria aba buba dadji emberãrã eda, pΛrudebema idjaba Antu bea bida(ONU wuẽrãrãnẽ idjaba PNUD, 2017. Wuẽrãrãme iraba panebada dji borõrã jidapa nõnẽ: bedea buda kaba ededida)

3

KABA KOBUA ĘMBERĀ WUĚRĀRĀ KAKUA JĀĀNA BARA BEADA KĪRĀ TĀNOA BUA

ĘMBERĀRĀ PARUDEMA KAKUA JĀĀNĀRĀ ĀNDJIDEDA ABARI DJI JĀĀNĀRĀ

Buda aba bude kaba panĀda kĪrĀ tĀnoĀ barada drĀa Āĥa nĀngu bĀ kĪrĀka **Jarapedada ĘjĀĀnĕ JĀmĀ kakua jĀĀnĀrĀ buda**, jarazidada zakobĀ poade 1949, nĀmuzida mĀmĀ “jĀmĀrĀ dji drĀa ĀntĀ beaba bara panĀda nokodea jara wuĀnĪda idjaba biara kaba wuagadira kakua jĀĀnĕba ununĪda biara wuĀnbaridia”, mĀngude eda bua eda baida bĀra kĪrĀ tĀnoĀ barada, jipa jarabua abrika nĀmĀĪda:

- Edaida, bua juwua oburĀde, mĀngurĀ ĘmberĀrĀ mĀmĀ dji boro bakĪrĀ duanĀda dadji drĀada akudia panĀbĕrĀ;
- Kaba baida bua kĀrĕda opanĀne kĀnbana jurebada mĀĀ kĪrĀndjada abarika ede panĀda;
- Dji jĀrebada ewuarira jida dapeda eba nĀmĀĪda buda ewuara bude odida mĀuba bia oyaida dji kĪrĀndjara.

MĀngu awara, jĀngu **Bedeā JĀnade DrĀa Āĥa JĀĀnĀ jĀmĀrĀ kabaduanĀ idjaba Abarika NĀmua ŪmĀkĪrĀ wuĕrĀ itea kĪrĀndja TĀnĀĀ** jarabuda mĀmĀ eda “ĕmberĀrĀ jumĀ bĀrĀzida jĀĀna eda bara panĀda kĀrĕnĕ baida bĀda jĀmĀ jĀrebada dede mĀmĀ eda nĀmuda jĀmarĀ akudira, jipaa akudapeda mĀĕzida dji boro kĀnbana nĀmĀne izabe edadada, jĀwuaba oda dji boro edabĀrude poaza pĀnpĀrĀ nĀmune mĀnne erobaida, jĀmĀrĀ itea abarika panĀ bĕrĀ, nĕ ewara nĀmune nĀn drĀa jĀmĀneda”

ĘmberĀrĀ pĀruba jĀĀna bara panĀneba Āndjira eda panĀda nĀn bedea eda idjaba bio bia Ānbaa bepĀnĀ jĀĀnĀ nĀngu ĕjĀĀne jĀmĀ bara panĀnapeda kaba nĀmuda.

“WuĕrĀrĀdrĀ biara dadji kĪrĀndjade eroba barida karĕda nĕĕ babarida, dadjirĀ pĀrude barada kĪrĀ tĀnoĀ bedea biĕ beara. MĀngurĀ bedeada kadjirubuda djuburiga obari bĕrĀ, dadji kakua jĀĀnĀrĀ biĕ okua bada deba, mĀĕburu idjaba wuĕrĀrĀdrĀ biara jarada kada umĀkĪrĀba nĀngu ĕjĀĀnĕ eda. Idjaba mĀmĀ eda panĀĪ kĀrĕarĀ jĀĕzida ara kopanĀnĕ bedea kuakua jĀĀbubarida zareara obarida WuĕrĀrĀ kĪrĀka mĀngu bedea kabadapeda poyadida bĪĕ nĀmĕĀrĀ mĀn bedea eda beada ĀĪ bĀwuĀnĪda nĀngu ĕjĀĀne nĀĕda”
(ĕmberĀ wuĕrĀba jarada)

ĘmberĀrĀ pĀruba eropanĀda jĀĀna kĀrĕnĕ...

- **Ara PanĀ KĪrĀka Kabadia, nĀngude bĀda:**
 - » Kabadida dadjirĀba eropanĀda kĪrĀndjada awuara idjaba kĪrĀ tĀnĀ bĀda biade ewabuda mĀn kaidu panĀda bio biade baradida, idjaba nĀĕnĀbema kĪrĀndjara beubi dakada.
 - » DadjirĀba kabapanĀda pĀru zama bemada nĀĕnĀbema bedeadeba ara panĀbada kĪrĀka nĕ kaba jĀma edabua, mĀngubĀru

diabuda abarika baida eda bΛ drΛade bia bapeda kaba panΛda bura kaida.

- **Bedeada JΛna Dji Borōrāba Nokodea jipa akudida** nāngu nēbΛrua kirā tānoa krīndjada biara dji borōrāba jaradia, māuba bΛda eda:

- » Baida bua nāngu nēbΛrua eda jΛrebada dede bedea jΛnbudade dji borōrā edabada jaradiadibērā idjaba dewarārā zida māmā jipa nΛmāīda kirā tānoa krīndja odi kārēā eropanΛ bērā āndji juwade.
- » Wuagadida idjaba biara zareara odida kirā tānoa krīndja bara bērā awara ero bΛda, jīrΛbada bedea, parata bedea, eda biara akubΛda idjaba nē kabada, māmā jΛēbaida kakua jΛānaba eda mānguda jipa kirā tānoa bΛ bedeade, ununΛnīda Antu beaba.

- » Kaba eropanΛda dji borōrā kaba jīrΛbada pΛrua māngurārā biade edapanΛda nokodea pΛrume ānbaa nokodea wanīda āndji kīrī ānē.

odjada:
Bedeada JΛnzidada Naciones Unidaba māngude
Ēmberārā PΛru JΛānā¹²
Bedeada JΛnā 169 TrajΛdebema bedea eda Jarabuda¹³

Ēmberārā PΛru JΛānārā pedapeda nΛmuzidada unΛnā mārēā āndji kΛda ēnzā drΛa āī nāngudeba jida panΛda bedea biara odapeda kabara diadida, oidjia bua idjaba kaba edepeda jōbiēā. Māmā eda bΛda abarika unΛnīda jΛmārā kīrāka warida bΛda, eda baida idjaba kaba pananīda Ēmberārā PΛrura zāwa bΛru jΛre panabadara māngude bΛru poya jidadida bedeada jipa jaranΛnuda PΛrura aradeda ara panabada kīrāka āī wāēbapeda krīdjara edadida ūmākīrārāba, wuērārāba idjaba ēmberā wuērāzake¹⁵.

Bio bia bubua kabaida karē...

Ēmberārā PΛru duana zida nāēna bemada onīnada ējΛāne bedea opedadade ibidi zebudada nēnbΛrua zakobΛde 2030¹⁴ idjaba bio bia buda poya māmā wuānā pedadara, māngude aba jarabuda kārēda barada jipa krīndjade biēē erobearida zawuā waridida idjaba jΛnumuda nān ējΛānē jΛmā erobazida jipa beadira, kakua jΛānā jΛmārāne, abarika dudu jΛmārāba bio bia panānībērā burzida drΛanune, mānguda, āndjida jΛmā, akupanΛda zāngΛda nārā pΛara buda ara māngΛde akudidida pΛrurā itea.

AbaΛ orrode bazida dji bedea bia¹⁷ kīrā tānōa dji krīdjada waribidapeda jōbidaēda (ODS) idjaba dji ora jari nΛmuda ēmberārā PΛrude jΛēnīda māngude bida jipa jidabuda dji bedea jΛnzidade ēmberārā kakua jΛāna diapedada jarapanΛ bērā nāngu Declaración de las Naciones Unidaba bedea ozidada Ēmberārā PΛru JΛāna jΛmΛnīda nānguba idjaba jarabuda Convenio de 1989 ara barida jarabuda Ēmberārā PΛruda kīrā Anbea panΛda (Núm. 169) nāngΛde dji jΛre nΛmuda DrΛ Āībema jΛma TrajΛ debema.

12. https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_es.pdf

13. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@normes/documents/publication/wcms_100910.pdf

14. https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/2016/Docs-updates/SPANISH_Backgrounder_2030_Agenda.pdf

15. <https://www.ctmargentina.org/wp-content/uploads/2021/03/ONU-INFORME-REGIONAL-Derechos-mujeres-indigenas.pdf>

¿ZĀNGADA WUĒRĀRĀNĒ KAKUA JĀĀNĀ KĪRĀ TĀNŌA BARA PANĀ?

Nāngu kakua jĀāna bedeara buda zāwā wuaihuara ededida bio bia bĀda wuērārā itea, opanĀda dji krīndjada kārēba biara akĀdida buda idjaba jĀnzidada drĀa āi beame jĀmā māngurāba kabapanĀda jara eropanĀda krīndja kĪrā tĀnŌa barade eda panānĪda wuērārāda abarika nĀmaida.

wuērārāba abarika eropanĀa kakua jĀānā kārē itea...

- Dji borōrā eda bĀza juwa oida bua idjaba bedea aba ewadapeda okĪrĪā panĀne.
- EdabĀdade bio bia baida bua dji jĀrebada deba akubada ĕmberārā juma dji jĀnā bedeaba ĀntĀ de dromāne jarabuda māwuā.
- Bedea opanĀne kĪrā tĀnŌa dji borōrā ĀntĀ bema itea mānguba owanĪda.
- Dji boro kĪrāka nĀmune idjaba oida buda jarabĀdada māwā eda De jĀrebade bedea jarabĀ kĪrāka nāngu drĀa jĀmā.
- Baida bĀda pĀrudemda jĀrepanĀ māā idjaba awāra jĀrepanĀmāā māngura ĀntĀ dji borōrā eda āndjira pĀrume jipa akupanĀda nāngu drĀa jĀmā.

Ara mān ĀrĀ, ĀntĀ dji borōrā duanĀba edadida māmārā jĀma dji krīndja biabea aba āi bĀkua wanĪ bĕrā wuērārā djuburiade eropanābada bariduade idji babari drĀa jĀmā idjaba idjaba bio bia buda nĕkai panānĪda biara waridibĕrā biade āndji wuērārā kakua jĀānaba bĀrzida idjaba bariara abarika duanānĪda ĀmākĪrārāme.

odjada:

Bedeade jĀnpedada kakua jĀāna kĪrā TĀnŌa WŪērārā itea 1952
Bedeade jĀnpedada wuērārā djuburia obada kĪrā TĀnŌa bĀra
āi bĀe wanĪda (CEDAW)

Bedeade jĀnumuda kaba bĀdeba wuērārā djuburia obada kĪrā TĀnŌa āi bĀe wanĪda (CEDAW) — nānguba bedeaba jĀrĀbuda nekai panānĪda biara akupanĀneba kakua jĀāna bara panĀneba wuērārāda¹⁷:

- Nāngu CEDAW erobuda edad idjime nāngu jipa akubarida wuērārā djuburia obada kĪrā TĀnŌa āi bĀe wanĪ kārēā, ede bĀda drozoa dji bedea opanĀdadji Borōrā ĀntĀ beaba biara kaba odida eda Āma bĀnĀmĀrā Bedeade jĀnumuda idjaba jarapedada māngurā eda.
- Adjia jarapedade eda, zakubĀ Bedeade māngurāba jara diapanĀa kĪrā TĀnŌa bedeade jipara jarabu ĕā izabeare dji Borōrāba māngura jaradida panĀa adjia bedea ĀntĀ ede bĀdade poaza, zakobĀde bĀ kĪrāka jumarāba jarapedada eada bĀpedada nāngurāba CEDAW nāma jarabadada bedea jipa beada kĪrā tĀnŌa ĕmberā wuērārā itea. Awara māne, wuadibida nĕmĪna nāwuĕnārā nĕĕda Bedeade juma jipa jarapedada ĕmberā wuērārā itea, kĪrā tĀnŌa beada dji jĀrebarida māvarias ĕmberārāda pĀrāne bemada idjaba drĀa āi bemazida ozidada bedeade jaradi kārēā kārēda bĪĕ nĀmuda dji eda panĀba jipa jarada māĕā, bariburu awara bua, ĕmberā wuērārāneda.

16. <https://www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2001/0019.pdf?file=fileadmin/Doc>

17. <https://www.scjn.gob.mx/igualdad-de-genero/cedaw>

Bio bia bua juwa zuira tʼʼmu jʼʼne wuʼi kʼʼrʼʼrʼʼa erobaida kʼʼrʼʼndjada waridapeda wʼʼbi daʼeda idjaba biara drʼʼaida (ODS) wuʼerʼʼrʼʼba kʼʼrʼʼndjaba bʼʼpanuda ewariza mʼʼngura kaba baida bua idjaba pananʼda kʼʼʼda ʼenza abarika idjaba bio bia bapeda ʼndji areba odida pʼʼrura dji ʼemberʼʼrʼʼme biʼe obadada ʼndjida idjaba pʼʼruda. Mʼʼmʼʼna dji ora jira bʼʼʼda nʼʼara jipa nʼʼngude ODS 5 jidadida abarika pananʼda jumarada eda buda biara Antaa baida bua wuʼerʼʼda mʼʼngu bedea jʼʼnbudade, nʼʼngude aba bʼʼʼʼ kʼʼʼda ʼenzara akudira; abarika baida ʼmʼʼkʼʼrʼʼda wuʼerʼʼda ara baride eda wʼʼnzida dji beda jʼʼma ODS. Nʼʼnguba do waibuada edebʼʼda nʼʼ jʼʼmʼʼda akubidi kʼʼrʼʼʼ wʼʼrʼʼda beada zʼʼwuʼ bʼʼru abarika pananʼda erobʼʼda wuaibua bapeda diabuda jʼʼma Antaara waridida.

Dji kʼʼrʼʼndjara barada jidadida idjaba tʼʼʼbemane zida jarabua 17 ODS eda wʼʼbizidada jipaara abarika numeida idjaba wuʼerʼʼrʼʼda boro katʼʼdapeda nokodaa poyadida warrazakerʼ wuʼerʼʼzakʼera eda buezidada zadapeda bedea abarika debemadabio bia bʼʼbʼrʼʼa. Mʼʼngude buda 230 dji jarabarida ODS, 53 jipa kaba jara panʼda wuʼerʼʼrʼʼda, wuʼerʼʼrʼʼ zakeda, ara dji Bedea Anʼen Baribʼʼ idjaba eda buda 14 dji kaba jara nʼʼmuda nʼʼngʼʼde ODS 5.

BEDEADIMA ʼEMBERʼʼ WUʼERʼʼRʼʼ KAKUA JʼʼNA KʼʼRʼʼ TʼʼNŌA BA DEBEMADA

Eropanʼa biara kʼʼrʼʼndjade waibuara odida kakua jʼʼna kʼʼrʼʼ tʼʼnŌa mʼʼmʼʼ ʼemberʼʼ wuʼerʼʼrʼʼ eda bʼʼledida mʼʼwʼ bʼʼru odjazida jara panʼneba dji jʼʼrebada kaba ero panʼberʼ ara ʼndjideba jʼʼrʼʼ panʼbʼrʼ kʼʼʼda ʼzada ara ʼndji ʼjʼʼne eda, abari kʼʼrʼʼka zareara dji bedeada biada biara jʼʼrʼʼ panubʼrʼ idjaba kʼʼrʼʼ awara idida mʼʼʼba ʼndjia kʼʼrʼʼ panʼ kʼʼrʼʼndjada akʼ eropanʼ bʼrʼ dji borŌrʼ Antʼʼ bemaʼba.

Emberʼ wuʼerʼʼrʼba jarapanaba djidada mʼʼngu kʼʼrʼʼndja eda kʼʼrʼʼ tʼʼnŌa bʼʼde jipa pananʼda, kaba kopanʼne zʼʼwʼ

eda wʼʼnʼda jʼʼnkua ʼdjia pʼʼrrua eropanʼda djarʼ edadi kʼʼrʼʼ arabari wuʼerʼʼrʼda edabʼʼdade zida juwa obʼʼdade djo borŌrʼ Antʼʼ bea itea, bea bʼrʼ dji kʼʼrʼʼndjada zʼʼwʼ edabadada jumarʼba kaba duanʼne.

Jʼʼna bara bʼʼdeba baida bʼʼda eda kʼʼrʼʼ kʼʼrʼʼ tʼʼnŌa bʼʼde nʼʼngude ababʼ ʼda kaba eropanʼrʼ dji biara bʼʼ kʼʼrʼʼka Emberʼ pʼʼrʼrʼ kaba edebadada ʼndji bedeada nokodea, mʼʼ mʼʼna idjaba jʼʼnbʼ kʼʼrʼʼnada zokarʼ nʼʼmune kakua jʼʼnane drʼʼa ʼiʼbemane.¹⁸

“Drʼʼa ʼiʼbemʼba erobʼʼda kakua jʼʼna wuʼerʼʼrʼda kaba akubarida djubiria kedeada mʼʼmʼʼna Anta nʼʼpanʼda kʼʼrʼʼ diadi kʼʼrʼʼ pananʼ kʼʼrʼʼ kʼʼrʼʼ dji abarika opanabadade, kaba unʼna kada kʼʼrʼʼda mʼʼwʼ biʼʼ opanʼda ʼemberʼ wuʼerʼʼrʼba djubʼriade bea barira pʼʼru eda mʼʼnda dji borŌrʼ vida dadja mʼʼwʼ opanʼda. Mʼʼn kʼʼrʼʼkara odjabidida mʼʼngu bedea waibuade nʼʼeda nʼʼwʼenarʼ mʼʼwʼ jipa kabapanʼda mʼʼngu teara kakua jʼʼnaba eda baida kʼʼrʼʼ kʼʼrʼʼ tʼʼnŌa bʼʼde ʼemberʼ wuʼerʼʼrʼ itea¹⁹”.

ʼemberʼ wuʼerʼʼ kʼʼrʼʼka jʼʼnaba barabua oida:

- Baida bʼʼa bʼʼra poya waيدا bʼʼde bedea nʼʼʼ, parata baraida, biara akuida idjaba bʼʼreda kabadial, biara nʼʼmeida bedea jidabudade biao dida djarʼda.
- Zarea baida mʼʼda nokodea kaba jara bʼʼrude idjaba ne kabai debemadaogramas.

18. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/4100/1/S2013792_es.pdf

19. <https://aecid.org.pa/wp-content/uploads/2019/11/INFORME-FINAL-EPME.pdf>

kírã tãnoã bΛde bedea jΛnpedada, okírãka jari eropanΛda ededa peda odida idjaba bedea juwaba bΛ panΛda dji borõrãa kΛda ênza juma bia nΛmunída eda pananída Emberã wuêrãrãda, abarika zareara idjaba kabara edeida nokodea, namãΛba wdibida, bua AnkurΛ:

- Bio jidaida bΛda bΛ kríndjara bairã mārëa, bΛdji jΛãna idjaba bedea dianΛmΛrã mãmä eda jarada nΛmeida zãwãburΛ kríndjada bië oene bΛdada.
- Λuta nΛmepeda idjaba ãr bΛpeda jari kadjirua nΛmu bërã wuêrãrã iduaribi kada djuburiara amebarida mãmä kírá tãnoã kríndjada jΛburΛde bedea barai kãrëã.
- Emberã pΛrãrãme bedea edadida, wuêrãrãda mãΛne biara panãníbërã, wuêrã zakerã idjaba êmberã warra zake bia akupanΛne bΛrzida waridida jΛmä kabadapeda bara panΛbërã djuburia opanãda poya ãr bue wãnída.
- Edaida buda dewara bema bedea oda jΛrudida mãngude biara akubarida bairã mārëã bedea opanΛrã mãΛba biara nΛmune kababi peda nokodea edeida idji zãwã baraida idjaba biara akΛdida.
- AkΛbu miza jΛãnabara beada mãngurãnedã idjaba bara kedeada adji drõãrã beada jipa akudida, wuêrãrãda, kΛndrarã idjaba awuêrãrãda, wuêrã zakerã idjaba warra zake mãngude beada akudira bawuarra topeda Emberã pΛrude.

- Kareba peda idjaba zareara beida nê jaradia badade mãΛba zarea nΛmeida idjaba biara kabaidemada dji boro baikarëã êmberã wuêrãrã idjaba jΛrubuda eda baira kírá tãnoã kríndjada drΛade eda bara bërã mãnguda edapeda jaradida bedea djibidi wadibida kabadaëã duanΛda idjaba odaëpanΛa.
- Zareara, nΛmeida ara bedede jara panΛ kíráka paratadebema kríndjada idjaba dji okababΛba, dji bedeadã akubadaba juma mãngude eda bΛ boro katΛ panΛda idjaba jaradia panΛda kírá tãnoã kríndjada Emberã wuêrãrãda biara nokodea eda panãna peda nokodea wãnída.

odjada:
Bedeada jΛnzidada jΛmarã dji jΛrebada Dede dji ewari 22
diciembre jedeko dji poa 2003
Bedeã Jarapedada Naciones Unidaba jΛãna Êmberãrã PΛrurãne
(UNDRIP).
ÊMBERã WUÊRãRã jΛma Nãngu ÊJΛãne nΛmu KãRëã Nê odida
Bedeã opedada ÊMBERã WUÊRãRã jΛma Nãngu ÊJΛãne
KΛda Ênza Bedea jΛnpedada jarazidada Beijing
Bedeã Ámba jΛnzidada Santo Domingo DrΛade

AnkΛrΛ kríndjada idjaba /bedea jΛnbeada dji jurenΛmune abarika duanΛne biara eda panída mãngude bepanΛda jipa errebari ededida biara jaradroa nΛmune bio bia pananída jumarãda mãmä abau tea idjaba Êmberã wuêrãrãba kabaara akudida kírá awara akudida bΛbërã dadjirã borõrãba kaimokarade ununapeda zama buda biëë nΛmuda kírá kuita akudida bara kírá tãnoã bubera juma akuida buda baridua ddadjirã bedea bara panubera ejuane.

4

ZAKOBA BEDEADE EDA JUMA EROBUDA ZĀWĀ JĪRLĪDA DRĀA JUMA KAKUA JĻĀNABA KĪRĀ TĀNŌA KRĪNDJADA EROBUDA ĒMBERĀRĀ PĀRURĀ ITEA IDJABA ĒMBERĀ WUĒRĀRĀ BARA

JĻāna bara bu aeda baida idjaba dji boro kĪrāka nĻmaida jĻmara ėmberārā nĻmeada akui kārēā kĪrā tĀnŌa beada wŪērārābara eda duanĻa, idjaba jāngura kaba eropanuda dji bororā dadjirā drĻade bemaba. Bedea JĻnā dadjira jĻma akubari kĪrā tĀnŌa idjaba bedea poaza dji bororā edabada jānguda nāarā bĻda zakobĻ eda jarabua jĻāna kĪrā tĀnŌa bĻda. Bari bĻru, dewarĻ bedea oda jabeada dji zāwā bĻru jĪrĻnĪda bĻrzidade eropanāda biara abarika eda duanānĪda wŪērārābara kĻda ėnza bedea obada eda.

“¿Kārēa bĻru kabaida bĻ dadjirāba kakua jĻāna bara panĻda kĪrā tĀnŌa bĻda? Idira nāngu ejĻāne jĻmā purrĻga akĻ ero panĻa māngude eda dadjirāba kaimokara jumarāneda ara dadjirā panĻ kĪrāka, bariburĻ jipara buēā djārāneda kāmpĻrĪā neda enpe panubera. Māuba kabadida jāngĻra zāwā beada kakua jĻāna idjira banĻme barida kaimo kara tĻmĻ kĪrā tĀnŌa odjabua (...)”
(dji boro ėmberā wuērā)

¿KĀRĒDA JARABA BEDEA ANĒN BARIBUDE KĪRĀ TĀNŌA BA PANAMANEBEMA

Ēmberārā pĻru kakua jĻāna nebemada	JĻāna kĪrā tĀnŌa bĻ debema
<p>ARTICULO 90. Dji drĻaba kababĻda idjaba bia unĻbarida bĻdji ėmbera pĻru ara dji drĻade bemada, odia krĪndja kĪrā tĀnŌa ara panĻ kĪrāka kare badida pĻru krĪndja erobĻdeba, biara akudida idjaba dadji Ānkorē dadji jaĻreme dadjirā edara zāwā zo biade panābada māngude bida odiaida deda jaĻrebarida biara kaba jaradia mārēa, wuagadida, nāngudeba jara wānĪbērā ara dji ėmbera bedeadeba, māngu kĪrāka odida pĻru eda jumarāda bia dĻanĪda āmba nĻmune biara panānĪda ėmberārāda.</p>	<p>Artículo 131. Panama nebema ėmberārā babarida dji boro edabĻdade poya juwara obĻrude ewari todara jipa nĻme bĻrude, ėmberā mĪna baidabua jaradaēā.</p>
<p>ARTICULO 108. Dji drĻaba kaba unĻpeda oida krĪndjada kabaidebema idjaba biara jara wāida jumarā ėmberārā pĻruba ero panĻbērā āndji bedea arada nāēna bema kĪrāka wadibida erobeada, nāngura ozidada ėmberārā pĻru eda panānĪda abarika nāngu drĻadebema bērā.</p>	<p>Artículo 132. Kakua JĻāna krĪndja kĪrā tĀnŌa erobuda idjaba poya kaba obarida māmā eda daudja dji boro banĻpeda bedea bara nĻme barida jipa jĪrĻĪ kārēa ėmberārā pĻru eda panĻda abarika nāngu drĻade.</p>
<p>ARTICULO 124. Dji drĻaba kaba akĻida jipa ėmberārā pĻru idjaba kāmpĻriarā abarika eda panĻda nāngu drĻade māngura obuda biara jara wāne eda panānā mārēa barada peda, biara akuida idjaba baida krĪndja kĪrā tĀnŌa nāngu drĻa juma.</p>	<p>Artículo 135. Diaida buda kĪrĪā bĻbĻru māwā eda buda ewaride juwa oida kakua jĻāna māā diabuda jumarā itea. Juwa oira dadjide bua, abarika, ejĻāne juma, kabadaēda idjaba jipa wānbua.</p>

KABADIMA ZĀWĀ KĪRĀ AWARA OZIDADA BEDEADA EDA BĀDADE PĀPĀRĀ BAIDA PANAMANE BEMA

JĀrebada Dede edadi kārēa māngu eda pedada juma wānā jēndare trĀnbarida māngude eda dĀnuda akudi bērā zāwā bezida (CNRE), nāmā akĀdapeda idjaba bĀbadada krĪndjada biara nĀme mārēa jĀrebada dede dji boro edabada nāngu drĀa juma. Nāngude eda babarida CNRE Ēmberārā PĀru debemada dji boroda aba Panamá nēbemada idjira bedea barabuda eda.

ZakobĀ Bedea Anēnbaribura Edabada Debema Panamáne dji poara bazia (2020) kababuda māmārā “eda panānĪda krĪndjada biara nĀmeida krĪndjada biara nĀme wuērārāda idjaba ĀmākĪrāda jĀnāna bara panĀbērā, erobĀda idji ode zareara nĀmuida jĀrebada de edabudade pāpārā numāida, kaba edepeda jumarāda wānĪda, dji kĀĪmokara buda abarika nĀmaida djuburida āĪ budida jumarā itea, dji bedeade kĪrā tānōa erobuda, bedea obada dede juma idjaba nĀmēāda jĀnpedada bedea drĀa āĪbemane”.

Tēā bema akupedada eda dji Bedea Edadi Debemaba eda tabu karĪda“ eda baira kĪrā tānōa erobu bērā kaba jaraya abarika wanĪda jumarāda idjaba eda baida buda

wuērārāzida dji ĀmākĪrārā bara panānĪda māngude ewari edadide pĀrude idjaba pĀru āĪ juma mānra juma bĀdida, pĀru edad dji borōrā eda wānbudade abarika nĀmenĪda jēmenĪda dji boro badibērā edabĀda ewaride dji jĀrebada nāngude bema krĪndja kĪrā tānōa barada, māngu kĪrāka āndjizida nē kaba dapeda boro katĀdida panĀda, bari dĀde bai karēā bio kabada jĀrebada bedea māngu eda bĀra jĀnpanĀda ibidi panĀneba

- Māngude wāĪbĀru jēmēnēĪ kārēa, panānĪda bua wuērāda idjaba ĀmākĪrāda māmā umē baida bua, umenena wanĪda akude.
- Dji jĀrebada bedea kĪrā Tānōa beaba eda buedida 50% wuērāda ara māngu kĪrāka 50% idjaba ĀmākĪrā dji borōrā bazidada jāgurā bĀru ero panĀda juma nē odidira, dji boro alcaldes, dji kĪrā diabarĪda idji pĀrurā itea, nāgurāba akupanĀda āndji drĀa aba.
- Edaude bea barĪda wuērārāda eda panābadada, māngura māwā unĀ eropanĀda dji jĀrebada edadi debemaba wuērārāda, māngudera ere panĀēā jurĀpānuda abarika idjaba eda baida dji bedea jĀna jumarā itea, dji borōrāba kaba odĪda idjaba biara bira kobudida dewarārāme māngude djume bĀdade”.

Dewara bedea jĀnāne eda budade zakobude jara buda zāwā bĀru eda panānĪda wuērārāda idjaba Ēmberārā pĀrude:

ZakobĀde juma nĀmuda zāwā edadida eda bakĪrĪa burĀde kĪrā tānōa bĀa wuērārā itea	Bedeā anēnbarĪ nĀmuda Ēmberārā pĀru itea
<p>Artículo 71: (...) Dji māngude jēmēne kĪrĪā bĀra dji jĀredi māā opanĀda bio bia odja mārēā jarapanua abarika nĀpanānĪda, jarabĀda, 50% ĀmākĪrāda idjaba abarika 50% wuērārāda. JĀrebarĪ De dji boro edabarĪba bedea dia ēda wānĪne eda mānda nēabaida dji bedeade jarabĀ kĪrākā (...)</p>	<p>Artículo 162. DrĀaza baida dji boro kaba jarabuda nokoare bia odja mārēā idjaba bio bia nĀmune biara edadia. Bea barĪda Ēmberārā pĀru druade kaba kaba eda tabeada dji boroda ababe akĀbaida nānguba bia odjamārēā (...)</p>
<p>Artículo 101. Anēn barĪbĀde erobaida bĀda dji jĀrebarĪrāda krĪndjada: 6. AnēmbarĪ bĀba idjaba kaba obĀda zāwā jĪdabi ēda, akĀidar, āna wābi ēā idjaba āĪ bĀe wānĪda djubĀria kĪrā tānōa opanĀda wuērārāda, māgua jarazida nāngu artículo 14 zakobĀ anēmbarĪ nĀmune 184 poa bazida 2020.</p>	<p>Artículo 528. KĀda ēnza kēānĪ kārēā nĀmunĪda māngude jaradida dji ewari jĀmazaā baida eda odjabĪdāēā jĀ eropanĪda poa ume edaudera poa kĪmārĪ idjaba jāĪnĪda kakua jĀnāna kĪrā tānōa wa māngu beade poya eda wāēba peda idjaba poya okara beida idjaba biē nĀmeida abarika eda jĀnumune odjabĪdāēda, dji odaba dji oda jĪpa kababada jāngura kadjĪruada:</p>

20. <http://www.congresoalacip2017.org/archivo/downloadpublic?c=YTToyOntz0jY6InBhcmFtcyl7czozNtoYToxOntz0jEw0iJJRF9BUiFVSVZPljtz0jQ6ljzjMjki030i03M6MT0iaCi17czozMjoiNW00ZGM1NWExYT00YzZyQWZGY5ZmVhZmF1ODdmNjMi030%3D>

<p>17. Dji kríndja anên baribaba jAruida kríndja zāwā bAru wārāda bio bia duananīda jumarāda abarika, jarabAda, 50% Amākīrāda idjaba 50% wuērārāda, wānane kaba ededida zāwā edabada pArude eda āndji kaba edebada dji borōrāda māngurāba eda dJanpenenida edabada kīrāka, beada dewarA kríndja dji boro edabudade.</p>	<p>(...) 5. Wānga panAda unuzidara jAāna kīrā tānōa bAda Amākīrātea idjaba wuērārā itea zida bara panAnēba āndji nekabadeba zāwā panabada, Ēmberārā pAru kríndja bedea drAnumuda drAa āi bemada ara nānguda.</p>
<p>Artículo 218. (...) kababidia panAda māuba barada eda paratara biara jara diadida eropanAda mānguda māārī 20% nānguba odida biara Antaara wari wānīda nē opanAne jipa nē kabadi kārēa wuērārāda (...)</p>	
<p>Artículo 222. Wadja panAda jAmāzāā barabAda ěmberārā dajadare bea itea bukarīnada wuērārā ne kaba damārēa nāngura kaba edida bua wuērārā jAre badaba āndjide kaba kaba numA kīrā tānōa bea bērā. Āndji eda jArenumune bedea opanAda dji de waibua māā ededi kārēa āndjide kríndja kaba kaba kīrā tānōa bea bērā māngurāba akudapeda bia buada adida poaza. Nāngu nēbArua kabaidemada barabua kirā tānoa wuērārā itea, kríndja kaba opanAne wuērārā jAre badaba bAru māngura odida bua āndjide kaba kaba numAne juwa taweida āndjide juma dAnune.</p>	
<p>Artículo 523. JAnumA napeda kaba jīrA napeda amenīda juwa bura poa Ambea idjaba ěndrAbida ěā idji jAāna kīrā tānōa bea jārnīda māuba poya nē okara beida dajadare dji ewarida abari baida, juwaba oda idjaba krindja diada mānguda omarēā:</p> <p>6. Bīěě jaraida, AnandrAidida, kīrā nAmu kirāka kīrā tānōa, djuburia oida idjaba dewara bema kīmāda kadjirua oida ěmberārā Amākīrā idjaba wuērārā itea māmā eda panAbērā jemenene idjaba kaida biara nAmaīda, eda waira buda kabaidemada jAězi bAru kīmārī wuada idjaba umene bia kabadida, mānra odida jipa nAmē mārēa dji eda wanbudara jemeneine juwa obudade.</p> <p>8. Wuērārāda djuburia oida adAa buberā idji jAāna kīrā tānōa bea.</p>	

ZakobA Bdea Anên baribude Edabada debemada wadibida bedea jipa jaradaē panAā māwā wuērārāda eda pananīda bAra kīrā tānōa kríndja kababeade.

Bedea Anên baribude nān DRaA juma kababAa wuērārāda jAāna bara panAda māmā eda panana peda idjaba nokoare baida kríndja kaba edeida ěmberārā itea, wuērārāda zida eda baida, zakobAde Bedea Anên baribude kīrā ume buda aba bAde juma

akAbuda dewara bemane dji boro edabada nāngurā bAru nāārā kopanuda ero panA bērā bedea jAnā kīrā tānōa, māgŃā mīnā, beada dewarA bedea jAnāne diabarida zawā bAru kAda ěnza jumarāda māmā bio bari abarrika akudida ěmberā wuērārāda eda dAnuda dji bedea opanA. māgŃā mīnā, wadibida nēěda māngurā ArebAda wadibida jurebada eda jipa jarai bAru biara akAbudade ěmberā wuērārāda jAāna bara panAda.

BEDEADIA ANĒNBARI BADE JARABA 184 DJŌN BUKUABADA KĪRA TĀNŌA²¹

Nāngude eda zareara wānāne biara Kobe bΛruda kΛda ēnzada māmā wuērārāda jΛāna kĪrā tānŌa eda panānĪda, Poara bazia 2020 nāngude jΛnzidada bedea 184 ewari 25 noviembre jedekode jaradrua numazida wuērārāda pΛa kĪrāmā opanΛda māmā eda wānbΛdade māngude erobΛda juwa budida pΛa orā namārēa, djΛnΛmu napeda idjaba āi bΛe wānĪda wuērārāda pΛa kĪrāmā obada kĪrā tānŌa jarapedada bΛga nΛpanazidade, mĪā jumaña nΛmei bΛru jipa idjaba djārāda idji kakua bari diabueida biē bua, zāwāne, idji krĪndjada māā bΛda, māΛba djubΛria zode pΛada amebΛda aba edaude wariara wuērārāda idjaba krĪndjade jārĪkuaida idjaba arĪda mānzida āña bueida kaba eropanānāda, zāwā oida idjaba jemēnēbu kabΛde bio bia baida idji jΛāna kĪrā tānŌa beame.

Nāngu Bedea Anēn baribΛba kaba jarabΛa eda bΛda kĪrā tānŌa nΛmē barira nāmā eda bΛdida bua wuērārāda kakua pΛa obada, kĪrĪē bΛde obΛda, bedeaba pΛa jarabΛda, dji biada adjaba bĪē nΛmēāme, krĪndja bia beada, parataba Λnta nΛmebarida kĪrā awara diabua, abarika obΛda pΛa kĪrāmā eda beabarida kĪrā tānŌa dji jΛrepanΛne eda idjaba odjabΛda māmā eda djōnbΛkua barida dji waibuarāda zebarida Λntare beaba dji borōrāba bedea bĪē odapeda māngude/idjaba eda buepanΛda krĪndja ārĪbeada kĪrā awara, āi buepanΛda idjaba idΛaribi dakada nokodea wānĪrā jida ero penēbadada wuērārāda.

Māngu are, nΛmu barida dji jΛrebada deda jipa akΛbarida zāwā jĪrΛida nāngura. Dji jΛrebada dede māngude eda panΛbērā kĪrā tānŌa krĪndjada odida āndjira nānguda INAMU, TE, FGE, idjaba Ministerio Públicoda, Órgano Judicial ba, Ēmberārā PΛru kārēa djōnbari idjaba Kabai debema De akubari.

Akudia ěmberārā wuērārāda...

Bedeā Anēn baribude bua nāngu Artículo 22. Māngude jarabua wuērārāda pΛa opanΛda kĪrā tānŌa krĪndja bia beada jΛrupanΛne nāngura kabadakada comarcade māwā opanΛra, māngude okarĪ panΛa krĪndja jumarāba kabadida idjaba juwa.

21. https://www.gacetaoficial.gob.pa/pdf/Temp/29162_A/GacetaNo_29162a_20201125.pdf
22. https://www.territorioindigenaygobernanza.com/web/pan_05/
23. <https://www.pa.undp.org/content/panama/es/home/library/poverty/sistematizacion-plan-desarrollo-indigena.html>

BEDEA JANĀ IDJABA ODIDA KRĪDJADE EROPANΛDA NĀŌ DRΛADE JUMA ĒMBERĀRĀ PARUDE

LEY DE COMARCAS

Comarca Bedea deba eda jarabΛda, ĒjΛārā jΛāpanΛda jumarā nēbērā idjaba ějΛane eda beada juwa bΛpanΛda idjaba akubadada dji borōrāba, bedeara jΛnpanuda Ēmberārā Juma Eda NΛmuda. Nāngude bua kaimo kara arada, idji bedeade jarabΛda jΛān bara panΛda bari pananĪda ara djira naēna bema.

Anēn baribΛ Bedea DrΛa Jumane jarabuda dji krĪndjara juwa bΛida warida mārēā jumarā nokodea edeida buda, nē baradida idjaba zareara baida krĪndja naēna bemada Ēmberārā pΛruda, ara dji borōrā krĪndjaba kaba jĪrŪ baridas idji ěmberārā²².

Ēmberārā Comarcara idjaba nāngu drΛade juma zadade eda bua, kababua zāwā dji jΛrepanuda kaba edebΛda puru eda Bari bΛru panua dji bororā dajadare Λntu beaaa āndji ere panΛda nāngu drΛa juma. Ēmberārā Comarca kaba kaba diabΛ zidada Bedea jΛnpeda diabΛ zidada Bdea Obada DrΛade juma. Āndjirā eda kaba opanΛda zawa jirΛnĪda pΛru eda ara māngude bedea anēn baribΛba kaba bapeda edabΛda ěmberārā bedea opedada kaba jĪrubarida ějuanē eda. Bedea Anēn baribΛba kaba panΛda comarcārāba eropanΛda āndji jΛāna Ēmberārā pΛru kĪrāka ara āndji ějΛane dji jΛrebada eda, idjaba edabua bedea biada akΛbarida eda Oide juma barara neārā idjaba baido nē juma, dajada KāmpΛria borōrāba, akΛbuda bedeada ěmberārā JĪrΛbari, Baradi debema, dadji nēkaba, Kabai debema idjaba kakua bia baida, māngude barada kĪrā tānŌa²³.

Juwa zuma aba kaba ero panΛa ěmberārā Comarcada māngude panΛda:

1. Nāārā trΛbazida Comarca San Blas debema, mān jēmdare trΛjarabada Comarca Guna Yala – ozidada bedeara jΛnbezida nāgua No. 16 ewarira 19 febrero jedekode dji poa 1953. Dji dewara bema trΛn ozidada nāngu bedeaba jΛpedada deba No. 99 ewari 23 diciembre jedekode dji poa1998.

2. Nāārā dji trΛrā bazida Comarca Ĕmberā Darién nēbema, māngu tēānbe trΛnjara zidada Comarca Ĕmberā Wounaan Darién debema – ozidada nāngu bedea jΛnpedadaba No. Ewari 22 ewari 8 noviembre jedekode dji poa 1983. TrΛn awara bΛpedada ozidada nāngudeba Bedeaba jΛnbΛ zidada No. 84 ewari 9 abril jedekode dji poa 1999, māngudeba Bedeara edazidada āndji bedea jūna eda ero panΛ comarca jīrū barida.
3. Nāngu Comarca Guna Madungandi de – ozidada bedea jΛnāne No. 24 ewarira bazia 12 enero jedekode dji poa 1996.
4. Nāngu Comarcara Ngābe-Buglé – ozidada nāngu bedea jΛnane No. 10 dji ewari 7 marzo jedekode dji poa bazia 1997.
5. Nāngu Comarca Guna Wargandi debema – ozidada nāngu bedea jΛnāne No. 34 ewari 25 julio jedekode dji poa 2000.

6. Nāngu Comarca Naso Tjēr Di - ozidada nāngu bedea jΛnāne N° 188 ewari diciembre jedekode dji poa 2020.

KRĪNDJA TĀNŌA EDA BARADA ODIDA ĔMBERĀRĀ PARU BIO BIA BUA EDEDIDA ANTA WARIDIBĒRĀ²⁴

Dji krĭndjara obΛda jumarā kārēa māngude bΛru pepanΛā kārēda biara nēēba barida Ĕmberārā pΛrurāne nāngu drΛa eda.

Dji krĭndjara jede bΛda kĭrā Λmbea: krĭndja kĭrā tānŌa idjaba: krĭndja jΛnbari, nē baradi idjaba biara akΛdia. kĭrā Λmbea panΛda āndji kaba kaba jarapnΛda kĭrā tānŌa krĭndja odida, ara, nānguba, juma jidabΛda eda barada kĭrā tānŌa dji nē - odida. Nāngude bua kĭrā tānŌa krĭndja idjaba bedea jΛnbari kaba jarabuda zama jΛēne wānĭda idjaba kārēda odida Ĕmberā wuērārāda biara nokodea wānamārēa māngude boro katu dapeda dji boro badida.

krĭndja kĭrā tānŌa idjaba krĭndja jΛnbari

DJI krĭndja	Zama jΛēnĭda
Zareara odida dji jΛrebada deda idjaba dji māngura bira kara kobudida āndji eda bedea diabudade bio bedeada amenida dji boro dajadare bema me idjaba Ĕmberā juma nāngu drΛade nΛmu, jΛrudida biara Ĕmberā juma akudida āndji ējΛā juma, nokodea wānĭda Ĕmberārā kĭrā tānŌa nΛmune akudida idjaba bedeade jΛnida bupanuda āndjirā nē kabada zawa kaba jīrΛ panΛda āndji Ĕmberārāda idjaba jΛrubuda edadida krĭdjada zawaburu biara dji jΛnapeda jipa nΛmeida bedea ibidi bΛdade idjaba Ĕmberārā pΛrurā wārāda jipa eda pananĭda bedea daudja jarabuda drΛa āi beame daudja baida, jipa akΛnumaida māngu dji boro bakĭrĭā duanΛda Ĕmberā wuērārāda idjaba āwuērā kΛndrarāda.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dji jΛrebada de idjaba dji bororāda biara zareara juma poya panuda jurebadade eropanuda zawa bedea odira dji bororā Antu numeame. 2. kΛda ēnza eropanuda ējuārā biara bedea jΛnpedada deba, biara wagadida comarcara idjaba ējΛa comarca āi bopedada Ĕmberā pΛrude idjaba nekai beadida juma juwa diadida. 3. BΛzidada krĭdjada eda biara kabadida Ĕmberārāme bedea ibidi bΛdade idjaba biara pananĭda bΛwanĭda bedeada mānguda krĭndja bΛdapeda bedea baida dadjirā ējΛa nΛ nurema arĭnāēda Ĕmberārā pΛrurā. 4. Ĕmberā wuērārā idjaba dji kΛndrarā āndji jΛrebada biara zareara odida idjaba kaba unΛbidia kārēda kaba beada nokodea wānāda, kΛda ēnza juma bia nΛmuda eda panΛbērā abarika jumarā kirāka. 5. Dji jΛrebada Ĕmberārāne bΛpanua biara kaba jīrΛnida idjaba zareara odida jΛāna eropanuda kaba panubera eda āndji drΛade idjaba bio bia baida burzidada biade juwa diadida māngude eda ero panΛa āndji zawa jipa jīrΛbada eropanΛda āndji eda idjaba juwa diadida krĭndjade kĀmpΛriane Ĕmberāne abrika jΛnumunĭda.

24. <https://www.mingob.gob.pa/plan-de-desarrollo-integral-de-los-pueblos-indigenas-de-panama/>

DJI JAREBADA DE NĀNGU DRĀA JUMA KĀDA ĒNZA DIAPANĀDA JĀĀNA KĪRĀ TĀNŌA ĔMBERĀRĀ PARU IDJABA WUĔRĀRĀ PANAMĀ DEBEMA

Bio bia bĀda kabadida kĀrĕ dji jĀrebada de Antu bea trajapanuda biara kĀda ĕnza eropananĭda jĀĀna kĪrĀ tĀnŌa, jĀĀna kĪrĀ tĀnŌa wuĕrĀrĀne, jĀĀna kĪrĀ tĀnŌa ĕmberĀrĀ pĀru itea idjaba jĀĀna kĪrĀ tĀnŌa jumara itea nĀngu drĀade, biara eda wĀnĭda:

DJI JAREBARI DE BORORĀ ANTĀ KĪRĀ TĀNŌA NAMĔADA – EDABADA DEBEMA ²⁵	
Dji jĀrebari de edabada debema PanamĀnĕ bema(TE)	<p>NĀngu deba bedea kaba jaraida idjaba bĀlida djĀpea oida anĕjnbaribĀ edabada debema, diawueida, aku baida idjaba jĭpa jara numaida:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bĀlida bĀa bura mĀmĀ eda unĀnĭ bĕrĀ bĀdji topedada ewari, jaidada, dewarĀ drĀa debema nama bema bakĪrĀ bĀda idjaba nĀngu kĪrĀka barada drŌa bĀda kĪmĀ barabu mĀnguda ĕmberĀrĀ nĕda; • ewarida jĀĕna bĀru cĕdulaba kabadida bua bĀra • edabada dji bororĀ ewarira barada kĪrĀ tĀnŌa bedea mĀmĀ jĀĕnida. <p>MĀngude eda barada nĕ odira Tribunal Electoral dji kaba edebua juma obarida dji ewari edadide comarca NgĀbe Bugle.</p>
Dji Akubari Juma edabada ewari (FGE)	<p>akubabarida nĀnguda:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dji wagabuda jumĀrĀne jĀĀna kĪrĀ tĀnŌa bea ĕmberĀrĀ neda. • Akubari baida zawa duananida mĀngude eda beabarida jumĀrĀ itea Āndjira panĀda mĀmĀ jĀĀna kĪrĀ tĀnŌa mĀngu krĭndjade nĕ odira eda badada. • KaidĀ waida biĕ obĀra jĭdaida idjaba krĭndja awara okarabua edabada ewarira dji jaradade odida. • Oida dji eda jarabu kiraka bedea anĕn bari bude abarika juma akĀlida.

JAREBARI ANTĀ KĪRĀ TĀNŌA NAMĔADA – ĔMBERĀRĀ PARU KABA EDEBARI

NĀnguba kaba edabarida ĕmberĀrĀ pĀru eda PanamĀne panĀda bedea diabadada dji jĀre nĀmune (Dji jĀre Bari idjaba jĀrenumune bedea diabari) dji borŌrĀ nawĕna panĀba bedea jĀpedadade obipanua idjaba dji bupedada kĪrĀka pĀpĀrĀ akudida idjaba dji ĭrĀ bari bedeada. NawĕnarĀ panua juwa zuma ume dji jĀre Bari Juma idjaba buda ume dji jĀrebari bedea diabari jĀngurĀda dji borŌrĀ juwa zuma aba buda ĀrĀ ume ĕmberĀrĀ pĀruĀ PanamĀne bema²⁶.

1. Dji JĀrĕbari Juma Comarca ĔmberĀ Wounaan
2. Dji JĀrĕbari Comarca NgĀbe-Buglĕ
3. Dji JĀrĕbari Comarca Guna Wargandi debema
4. Dji JĀrĕbari Comarca Guna Madungandĭ debema
5. Dji JĀrĕbari Comarca Guna Yala debema
6. Dji JĀrĕbari Guna de Dagargunyala debema.
7. Dji JĀrĕbari ĔmberĀ Bayano AntĀ debema
8. Dji JĀrĕbari ĔjĀĀ jumĀrĀ neda ĔmberĀ idjaba Wounaan
9. Dji JĀrĕbari Buglĕ ĔmberĀrĀne
10. Dji JĀrĕbarida Juma Wounaan PĀruda
11. Dji jĀrebari bedea diabarida Bri-Bri PĀruda
12. Dji jĀrebari bedea diabarida Naso Tjĕr-di PĀruda

25. <https://ministeriopublico.gob.pa/wp-content/uploads/2016/09/constitucion-politica-con-indice-analitico.pdf>

26. <https://www.pa.undp.org/content/panama/es/home/library/poverty/sistematizacion-plan-desarrollo-indigena.html>

JAREBARI DEDA JAĀNA KĪRĀ TĀNŌA NAMĒADA IDJABA WUĒRĀRĀ NEDA

<p>JΛrebari DE Wuērārā bedea juma akΛbari²⁷ (INAMU)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Nānguba erobuda idji juwade kaba jaraida Krīndja kīrā tănōa barada abarika eda pananīda kΛda ěnza wuērārā zida, mawā burΛ bedea diapedadara poya ununīda mawāna karea poya āībuedida bīĕ numeada, Krīndja kīrā tănōa, nĕbaradida, ĕmberā nĕ kaba idjaba bedea jΛbada jipa wanida mānguda nĕa panΛbĕrā poya warida kada jΛana wuērārāba abarika ero bea. • Erobuda idji kΛda ěnza trajaida Bedea Anen baribuda kīrā tănōa mānguba diabarida wuērārā zida eda pananīda, kaba edebarida idjaba jΛana bara bua māngude kīrā tănōa barade abarika dji waibuarā kīrāka eda baida, bedea barabaida eda jaraduane idjaba abaride jΛnumuda ΛntΛara ededida dadji drΛa bedea jΛnumeada jipa kaba jara diadida biara eda pananīda bio akudiburu abarika panΛda Λmākīrārāme. Nānguba erobuda eda krīndjada oida idjaba edeida jipa akudida ĕmberā wuērārā neda jΛana kīrā tănōa abarika erobeada eda bedea obudade²⁸. • Nānguba erobuda idji juwade jΛana kīrā tănōa idjia akubarida māmā juma jΛana kīrā tănōa ĕmberā wuērārāneda. • De ume erobuda akubarida ĕmberārā ĕjΛāne, aba bΛda comarca Ngābe Buglé dewara bemada comarca Ĕmberā Wounaan, māmā eda akupanuda ĕmberā wuērārā āndji bedeade.
<p>Aku koba barida PΛruda</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Nānguba idji juwade bua akubari baida jΛana kīrā tănōa beaba diabuda kΛda ěnza bio bua baikārĕa eda bedea anĕn baribude, idjaba nāĕna akuero panana bedea jΛpedada eda DrΛa āījuma nΛmune jΛana kīrā tănōa beda bedea jΛnane, piānka owanāne eda orrokaba jara panΛda zawa beada, zawa nΛpenebada nĕobudade idjaba bedea budapeda kira awara dogobarida, idjaba warāda bedeba jarabu kiraka oida kabada jipa budida. • De ume erobuda akubarida ĕmberārā ĕjΛāne, aba bΛda comarca Ngābe Buglé dewara bemada comarca Ĕmberā Wounaan.

27. <https://inamu.gob.pa/nosotros/conocenos/#historia>

28. <https://inamu.gob.pa/gestion-y-servicios/programas-y-proyectos/>

JAREBADA DE TRAJABEA ĔMBERĀRĀ PARU BEDEA BARABEA AKUBADA ^{29 30 31}

JĀrebada Dji Boro AntĀ bema

Kaba obarida zawa bedeaida pĀrurĀme idjaba jarabuda kĀrĕda odida zĀmbe odida, nĀĕna jarabarida, kaba edebarida idjaba warada obuda bia juma krĭndjade numura bia odja numeida juma idja akubari ĕmberĀrĀ.

Dji Boro edare buda ĔmberĀrĀ PĀru jipa akubari

- NĀngura ozidada No. 64 ewari 20 septiembre jedeko dji poa bazida 2013, jidabuda nĀngu JĀrebada Dji Boro AntĀ bemane, zakobu drĀa juwade Panamá eda.
- Krĭndjada Juma: nĀĕna jarabarida eda idjaba nĕ obuda, dji krĭndjade buda odia, eda juma numuda odida idjaba bedea oduanu neba wĀnbua krĭndja kĭrĀ tĀnĕa abarika juwa diabuda idjaba nĀngudeba nokodea wanĭda idjaba biara waridida ĔmberĀrĀ PĀru, Āndji nĕkaba idjaba jara diabada zĀwĀ panabada Āndji drĀade beada krindjada.

BEDEA DIAPANĀ JUMARANE ANTĀ EDEDAPEDA WARIDIDA ĔmberĀrĀ PĀru

- NĀngu bedea anĕn baribura jĀnzidada N° 203 ewari 27 julio jedekode idjaba poa 2018, jĀbua orrokaba Ministerio de Gobierno, Panamá DrĀa debema.
- KĀda ĕnza jĀrebuda bedea dia budade bari nĀmune jaradida krĭndja kĭrĀ tĀnĕa dji oda bedeada ededida ĔmberĀrĀ PĀru dea dji jĀre nĀmune opedada dji boro Antu bemame idjaba dji borĕrĀda.
- krĭndja juma: numeida bua krĭndja kĭrĀ tĀnĕa dji boro Antu beaba ededapeda akudida zĀwĀ beada ĕmberĀrĀ pĀru kaba kaba kĭrĭĀ panĀda Āndjida biara waridida idjaba bio bia pananĭda; errebari edeida kĭrĀ awara unune wanĭda nokoare krĭndja deba odida mĀngura, bedea odida barabua, pĀrurĀrĀ kĭrĭĀ panĀda nĕ obĀdade Āndjikrĭndjada nĀrĀ edadida Āndji kaimokara eropanuda pĀru eda mĀngudeba kĀda ĕnza jĀrebude biara beadida.

WuĕrĀrĀ Jure PanĀda Bedea Diadida

- NĀngu bedea ozidada poa 2018, kĀda ĕnzara ozidada ĔmberĀ wuĕrĀrĀ dji jĀrebarida kĭrĀ tĀnĕa ĔmberĀ pĀru debemada nanguba biara eda pannida.

29. <https://www.mingob.gob.pa/objetivos-del-ministerio-de-gobierno/>

30. <https://www.mingob.gob.pa/viceministerio-asuntos-indigenas/>

31. <https://www.mingob.gob.pa/se-crea-el-consejo-nacional-de-desarrollo-de-los-pueblos-indigenas-mediante-decreto-ejecutivo/>

Bio bia bua kabaida kārē...

jʌreduanʌne krīndja diapanʌne karebadida, māngura opanʌda Bedea Droma opedada Jumarāneda ozidada Emberārā Pʌru mama nāngu drʌāde duanuda biada jurʌpanuda, nāngu ode bia jēmēne ʌruda kīrā tānōa bua māngu nē odira idjaba Emberā wuērārāme, māgua mīna, bedea karabua dji bororā eda juwa zida okarabua eda budade, māngu akubudade zakobu bedea droma tabude Emberā wuērārā jipa bakada edara arajʌā eda bʌda.

Māgua mīna dji krīndja diapanʌne ozidada dji jʌredida bio bia unuzidada, barada iduaribi dakara nāngu kʌda ēnza ero pananīda bedea. Ara pidjia obadada, ʌmākīrārāba āndji duba juma opanʌda bedeadā, diadakada kʌda ēnza wuērārā nēkaba beada māngude eda panʌda. Māngu awara, bedea ibidi pedada gobiernoba wadibida erobuēda zāwā buru beada Emberā wuērārā krīndjada, kaba dakada zāwā eda pananīda kʌda ēnza kīrā tānōa krīndjada bude.

32. <https://uprdoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=7713&file=SpanishTranslation>

BIBLIOGRAFÍA

- Ámba jArebua Émberā wuērārā EPU. (2020). Bedea diapedada Émberā wuērārā zawa duanu akudibera Panamáne bema kuda enza budida nemburua kiraka akudida poa umbeade bio akubadada poaza ejuane juma (EPU) panamanebema (p. 16). <https://uprdoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=7713&file=SpanishTranslation>
- Araúz, H. B. (2017). Wuaya kuza akuzidada edabada bedeadada poa 2017 Panamáne. Jurebuda nemburuada biabeada jumara karea. https://bibliotecadigital.tse.jus.br/xmlui/bitstream/handle/bdtse/7039/2017_brownarauz_reformas_electorales_panama.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Dji jurebada Jumara neda Naciones Unidaba ONU. (1979). Bedea anembaribu ai budida pua obarida idjaba djuburiade amebuda wuerarada. <https://www.scnj.gob.mx/igualdad-de-genero/cedaw>
- Dji jurebada Jumara neda Panamá nebema. (2017). Ley 56 de 2017 eda erobuda wuerarada biara pananida bua ne obudade juma. <https://inamu.gob.pa/wp-content/uploads/2021/11/LEY-No-56-DEL-11-07-2017.pdf>
- Dji jurebada borora kaba odida Panamáne bema. (s/f). Ley 56. AD Panamá. Waya kuza pepanua ewarida bazia 10 dji jedekoda marzo poara bazia 2022, de <https://www.adpanama.org/ley56>
- Dji jurebua zawua buda baradi bedeadada América Latina drude idjaba Caribe druade (CEPAL). (2013). Embera wuerarada América Latina drude: jemenene bua juma ejuane zawa beada druara idjaba biara akudida buberu kira tanoa juanada (p. 160). https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/4100/1/S2013792_es.pdf
- Dji jurebua druwa aidebemada juana kira tanoa erobuda. (2017). Embera wuerara idjaba juana barabuda kira tanoa América druade. <https://www.iwgia.org/images/documentos/informe-tematico-mujeres-indigenas-y-sus-derechos-en-las-americanas-iwgia.pdf>
- Dji jurebua kuda enza Carter. (2015). Wuerara andji juana kira tanoa buba diabuda dji nemburuara Guatemala druade (p. 28). <https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/ati/guatemala-exec-summ-women-ati-spanish.pdf>
- Ne wagabarida emberara puru warida marea untaara América Latina druade idjaba Caribe druade, druza akubada juana kira tanoa emberara puru itea, & ONU - Wuerara. (2020). kakua juana embera wuerarane: A 25 poada baburua Bedea anembaribu opedada Beijing druade (p. 182). <https://www.ctmargentina.org/wp-content/uploads/2021/03/ONU-INFORME-REGIONAL-Derechos-mujeres-indigenas.pdf>
- Dji jurebua akubuda juana kira tanoa. (2008). Kabai debemada ero panuda mama kabadida kira tanoa emberara itea. Instituto Interamericano de Derechos Americanos. <https://corteidh.or.cr/tablas/25766.pdf>
- Dji jurebua akubuda juana kira tanoa. (2009). Kaba jara barida juana kira tanoa barada wuerara: ne kapanuda wuerara kira awara ununida. Dji jurebua akubuda juana kira tanoa. https://www.iidh.ed.cr/IIDH/media/1496/guia_capacitacion_mujeres-2009.pdf
- Dji jurebua akubuda djupea jurupanuda idjaba kaba jara diapanuda Naciones Unidaba biara jaradida wuerarada mama eda pananida (UN INSTRAW). (2006). Eda pananida kira tanoa beada krindja embera wuerara neda ode wanane kaba jirubuda dji bororaba druaza: Bolivia, Colombia, Ecuador, Guatemala idjaba Perú (p. 168). <http://parlatino.org/pdf/comisiones/pueblos-indigenas/exposiciones/xii-participacion-mujeres-indigenas-guatemala-20-may-2010.pdf>
- Dji jurebua wuerarada idjaba akubuda. (s/f). kabada दौरa. Wayakuza unuzidada dji ewarida 10 marzo

- jedekode 2022, dji poadá <https://inamu.gob.pa/nosotros/conocenos/>
- Dji jurebua dji borora bedea obada. (2020). Ley 184 ewarida 25 noviembre jedekode 2020 bedea ozidada pua obarida kira tanoa wuerarada. https://www.laestrella.com.pa/uploads/files/2020/11/25/Ley%20184%20de%2025%20noviembre%202020_Violencia%20Politica.pdf
- Bedea jarapanazidade juma dji waibua numanaba drua aibemada Traju akubada. (1989). C169 Bedea anembaribu Emberara puru kira umbea buda. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@normes/documents/publication/wcms_100910.pdf
- Jurebari dji boro untubema. (s/f). nangu krindjada jurebuda jumarada. Ministerio de Gobierno. Wayakuza edazidada ewarira bazia 10 dji jedekoda marzo dji poara 2022, <https://www.mingob.gob.pa/objetivos-del-ministerio-de-gobierno/>
- Ministerio de Gobierno. (2015). Krindjada ozidada Emberara Puru unta waridida. <https://www.mingob.gob.pa/plan-de-desarrollo-integral-de-los-pueblos-indigenas-de-panama/>
- Ministerio de Gobierno. (2018, julio 31). Nangude ozidada kuda enza emberara puru itea nangudeba ozidada. <https://www.mingob.gob.pa/se-crea-el-consejo-nacional-de-desarrollo-de-los-pueblos-indigenas-mediante-decreto-ejecutivo/>
- Naciones Unidas. (s/f). Dji jure panabada Naciones Unidada akupanabada zawa bea barida. zawa baradida idjaba biara akupanania emberara puruda. Waya unuzidada nangu ewarida 10 marzo jedekode dji paoda bazia 2022, de <https://www.un.org/development/desa/indigenous-peoples-es/sesiones-del-foro-permanente.html>
- Naciones Unidas. (1952). Bedea anenbaribude kobuda kakua juana kira tanoa wuerara neda <https://www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2001/0019.pdf?file=fileadmin/Doc>
- Naciones Unidas. (2007). Anen baribu bedead Naciones Unidaba odade bedea buda juana emberara purude. https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_es.pdf
- ONU wuerarane. (2014). Kareba idjaba zawa odida barada drua aña wuerara juana kira tanoa manguba andji are bedea idjaba emberara Puru are bedepanuda (p. 50). https://lac.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20Americas/Documentos/Publicaciones/UN_derechos_mujeres_indigenas.pdf
- PNUD Panamá bema. (2015). Kaimokara buda ewari biara zeida: Krindjara emberar Puru waridapada untara wanida panamane bema. <https://www.pa.undp.org/content/panama/es/home/library/poverty/sistematizacion-plan-desarrollo-indigena.html>
- PNUD Panamá. (2016). Embera Wuerara bedead juruzidada kabadida zawa duanuda andji drua kaba kaba. https://www.pa.undp.org/content/panama/es/home/library/democratic_governance/diagnostico_situacion_mujeres_indigenas_panama.html
- Kuda enza emberara ejua zawaburuakupanuda. (s/f). kaba Edebuda – barapanuda kaba odida. Emberara drua kaba jurepanua. Waya kuza unupedada 10 jedeko bazia marzo poara bazia 2022, https://www.territorioindigenaygobernanza.com/web/pan_05/
- Dji jurebari Juma akubada zawa junumunida bie beada kuda enza bara buda eda budida krindjada awara biara jirunida. (2016). Bedea anen baribu Juma Panamá bema. <https://ministeriopublico.gob.pa/wp-content/uploads/2016/09/constitucion-politica-con-indice-analitico.pdf>
- Rodríguez, E., Wagua, D., & Meza, N. (2019). WĒRĀRĀ KRĪNDJA BIA I bidipedada zakobu Bedea akudida género Ĕmberā Wuērārā eda panabada dji borōrā bedea JAnpanude eda Comarca Ĕmberā-Wounaan: Estudio de caso en el Distrito de Cémaco (p. 103). <https://aacid.org.pa/wp-content/uploads/2019/11/INFORME-FINAL-EPME.pdf>
- Dji Jurebada Jūmārāba Ĕdabada Panamánebema. (2022). JAntabua Edadidera <https://www.tribunal-electoral.gob.pa/publicaciones/codigo-electoral/>
- Nē kabai De Panamánebema. (2016). Bedea Jūnā Wuērārā akubari. <https://www.up.ac.pa/sites/default/files/transparencia/LegislacionRelativaMujeres.pdf>

